

ISSN 2311-8458

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 159.9(05)
Н34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор З.Я. Ковальчук. Львів: ЛьвДУВС, 2022. Вип. 1. 58 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 08.12.2014 р. КВ № 210-92-10892 ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 26 жовтня 2022 р. № 4).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ковальчук Зоряна Ярославівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної психології Інституту управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ – головний редактор.

Богуслав Стелсер (Bogusław Stelcer), кандидат наук, психолог, доцент кафедри харчування та дієтології факультету браматології та харчування, Природничий університет у Познані, Польща.

Заверуха Ольга Ярославівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри філософії та педагогіки, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.

Католик Галина Вікторівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології, Інститут управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Кузьо Любов Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення факультету № 2 ІПФНП, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Лялюк Галина Миколаївна, доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Угрин Ольга Георгіївна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Хавула Роман Михайлович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

У публікаціях висвітлено результати психологічних досліджень, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology>

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2022-1-1>**Борисюк Ольга Миколаївна,**

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної психології
Інституту управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2337-4489>

Перун Анна Миколаївна,

здобувач вищої освіти 1-го курсу освітнього ступеня магістр
Інституту управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ТА ЇЇ КОМПОНЕНТНОГО НАПОВНЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному аналізу основних підходів щодо визначення сутності особистісної зрілості та обґрунтуванню її основних компонентних характеристик. На основі ґрунтовного аналізу науково-теоретичних підходів українських і зарубіжних вчених сформовано авторське визначення феномену особистісної зрілості, згідно з яким особистісна зрілість – це інтегральна властивість особистості, що включає в себе такі особистісні риси, які забезпечують її відповідальне ставлення до діяльності, конструктивну активність, гармонійне та ефективне функціонування, творчу реалізацію життєвих планів та толерантну взаємодію з людьми. Вказано, що на становлення особистісної зрілості впливають як зовнішні умови соціалізації, так і індивідуально-психологічні особливості особистості. Розглянуто об'єктивні чинники, що перешкоджають особистісній зрілості. Зазначено, що в актуальному часі у межах психологічної науки зрілість особистості виступає невід'ємним фактором психологічного благополуччя.

Розширено та поглиблено уявлення про компонентне наповнення феномену особистісної зрілості. На основі узагальнення досліджуваного матеріалу окреслено структурні складові особистісної зрілості як системного утворення, яке включає: саморегуляцію, самостійність, креативність, інтелектуальність, комунікабельність, моральність, відповідальність, Еґо ідентичність, емпатію, самоприйняття, автентичність, трансцендентність, самоактуалізацію. Визначено критерії особистісної зрілості, які є свідченням процесу особистісного зростання, руху в напрямку самоактуалізації та самотрансценденції. Визначено перспективи подальших наукових досліджень, що полягають у більш ґрунтовному вивченні умов розвитку компонентного наповнення феномену особистісної зрілості студентів-психологів як фундаменту для професійного розвитку та повноцінного функціонування в кризових умовах сьогодення.

Ключові слова: особистісна зрілість, компоненти особистісної зрілості, особистість, самоактуалізація, саморегуляція.

Borysiuk Olga, Perun Anna. THEORETICAL ASPECTS OF THE STUDY OF PERSONAL MATURITY AND ITS COMPONENT FULFILLMENT

Abstract. The article is devoted to the theoretical analysis of the main approaches to defining the essence of personal maturity and substantiating its main component characteristics. On the basis of a thorough analysis of the scientific and theoretical approaches of Ukrainian and foreign scientists, the author's definition of the phenomenon of personal maturity was formed, according to which personal maturity is an integral property of an individual, which includes such personal traits that ensure his responsible attitude to activities, constructive activity, harmonious and effective functioning, creative implementation of life plans and tolerant interaction with people. It is indicated that both the external conditions of socialization and the individual psychological features of the individual affect the formation of personal maturity. Objective factors hindering personal maturity are considered. It is noted that at the current time, within the framework of psychological science, personality maturity is an integral factor of psychological well-being.

The concept of the component content of the phenomenon of personal maturity has been expanded and deepened. Based on the generalization of the studied material, the structural components of personal maturity as a systemic formation are outlined, which includes: self-regulation, independence, creativity, intellectuality, sociability, morality, responsibility, ego identity, empathy, self-acceptance, authenticity, transcendence, self-actualization. The criteria of personal maturity are determined, which are evidence of the process of personal growth, movement in the direction of self-actualization and self-transcendence. The prospects of further scientific research are identified, which consist in a more thorough study of the conditions for the development of the component content of the phenomenon of personal maturity of psychology students as a foundation for professional development and full functioning in today's crisis conditions.

Key words: *personal maturity, components of personal maturity, personality, self-actualization, self-regulation.*

Постановка проблеми. Сучасність, яка диктується умовами воєнного часу, політичними, соціально-економічними, культурними змінами і трендами, вимагає від особистості займати стійку позицію непохитного у цінностях активного творця дійсності. Хиткий рівень безпеки, суперечливість оцінки подій у соціумі та стала травматизація внаслідок воєнних дій є чинниками дестабілізації життєстійкості особистості. Опірним щитом для сучасної людини є еталон сформованої особистості, що включає високий рівень оцінок і суджень, свідоме ставлення до навколишньої дійсності, підтримку міжіндивідуальних зв'язків, що становить особистісну зрілість. Так, важливо розглядати особистісну зрілість як провідний інструмент демонстрації потенціалу та критерій зростання у бажаних діяльнісних сферах, що дозволяє долати перешкоди та успішно стверджуватись.

Стан дослідження. Загальнотеоретичні засади дослідження особистісної зрілості здійснено в гуманістичній психології А. Маслоу (самоактуалізована особистість); К. Роджерса (повноцінно функціонуюча особистість); в психоаналізі З. Фрейда (зріла і відповідальна людина в соціально-сексуальних стосунках); Е. Еріксона (его-ідентична особистість); в індивідуальній психології А. Адлера (соціально-корисний тип); в аналітичній психології К. Юнга (інтегрована, гармонійна і цілісна особистість); в працях Г. Олпорта (зріла особистість).

Як бачимо, існують певні розбіжності в розумінні сутності, критеріїв, способів і механізмів розвитку особистісної зрілості. Різномічне тлумачення феномена, його складність і суперечливість ускладнюють проведення

наукових досліджень. Водночас виокремлення певних компонентів (критеріїв) особистісної зрілості уможливило б їх діагностику й шляхи розвитку в процесі професійної підготовки.

Метою статті є здійснити теоретичний аналіз основних підходів щодо визначення сутності особистісної зрілості та обґрунтувати її основні компонентні характеристики.

Виклад основних положень. У психологічній літературі поняття особистісної зрілості трактують по-різному. Так, в теорії А. Маслоу зрілість особистості пояснюється як поняття близьке самоактуалізації та залежить від її рівня. Науковець стверджував, що у випадку, коли людина внутрішньо відчуває себе вільною і за необхідності прислухається до себе, довіряє собі і відображає стан внутрішнього світу, тоді її прагнення займати вершину-досягти самоактуалізації, реалізується сповна, тобто людина здобуває зрілість [1].

Розгляд даної теми вимагає досягнути поле психологічних доробків К. Юнга, який особистісну зрілість пояснював, охопивши структурний розвиток цілісної особистості. Так, на його думку, важливою є стадія індивідуалізації, що є процесом становлення «Я», розвитку самості, та закриває потребу бути цілісною істотою. Індивідуалізація як процес відбувається виключно в ході духовного розвитку, який поряд з прагненням творити та самовдосконаленням є провідними ознаками особистісної зрілості [4].

Вищезгаданий компонент творчості у контексті розгляду даної теми є важливим для К. Роджерса. Він стверджує, що особистісна зрілість є здатністю отримати «гарне життя», яке тут виступає винагородженням та

даруванням. Лише творча людина, яка змогла дістатися «значимого», на думку американського дослідника, може зватись тою, що вільно функціонує, тобто зрілою [3].

Варто звернути увагу, що В. Франкл у трактуванні зрілості акцентував на ряді вагомих понять, які позначав як провідні умови становлення особистісної зрілості. Серед них: само-трансцендентність, відповідальність та смисл. Так, само-трансцендентність – це шлях до автентичності, «вихід за свої межі» – до іншої людини або до іншого сенсу. Автентичність є результатом пошуку і знаходження сенсу, в той час як результат здійснення цього смислу є особистісна зрілість. Спираючись на екзистенційний характер розгляду поняття, зрілість пояснюється як результат здійснення сенсу [4].

У Г. Олпорта підкреслюється особистісна зрілість, як психологічний динамічний процес, який не обмежується хронологічними рамками і є тривалим. Основними ознаками зрілості, на думку зарубіжного науковця, є емоційна стабільність, вдосконалені рамки особистісного «Я», взаємини, рефлексія, наявність переконань, що утворюють життєву філософію, а також досвід та домагання [7].

У контексті цієї теми носять цінність наукові міркування Е. Еріксона. Він стверджує, що особистісна зрілість формується шляхом особистісної трансформації. Тут йдеться про утворення конструкту зрілої особистості, що включає почуття дорослості, показник готовності діяти як зрілий, що, безумовно, під впливом життєвих випробувань не є сталим [8;9].

В українській психології проблема особистісної зрілості людини висвітлювала у працях М.Й. Боришевського, Ю.З. Гільбуха, Н.М. Дідик, Г. А. Дьоміної, О.В. Завгородньої, Л.В. Потапчук, О.С. Штепи та ін. вчених.

Розкриваючи психологічні механізми розвитку особистості, М.Й. Боришевський [1] стверджує, що особистісна зрілість людини проявляється у турботливому і відповідальному ставленні до інших, критичному і самокритичному мисленні, інтересі до минулого рідного краю, розвиненій національній свідомості, усвідомленні неоціненого значення рідної мови, гуманістичних взаємовідносинах.

Ю.З. Гільбух розглядає особистісну зрілість як складне структурне утворення, що включає в себе мотивацію досягнення, Я-концепцію (ставлення до свого Я), почуття громадянського обов'язку, життєву установку та здатність до психологічної близькості з іншими людьми [2].

Бачення досліджуваного феномену Г.А. Дьоміною виявляється концептуально близьким з положенням Е. Еріксона. Дослідниця вказує, що зрілість є новоутворенням, яке починає свій прояв з юнацького періоду. В цей час є активною фаза становлення зрілого конструкту, якому притаманно переоцінка цінностей та формування нових сталих переконань [3].

У наукових поглядах О.С. Штепи досліджуваний нами феномен існує у вигляді онтологічного ядра особистості, наявність якого є важливим для его-ідентичності. Саме характеристика цілісності та тотожності тут слугує мірилом зростання та виявом хисту людини [6]. На думку дослідниці, процес самотійно пережитої в зрілому віці кризи ідентичності призведе до розвитку особистісної зрілості. О.С. Штепа виділяє десять характеристик зрілої особистості: глибинність переживань, відповідальність, толерантність, синергічність, автономність, контактність, толерантність, самоприйняття, креативність, життєву філософію, децентрацію [6, с. 53].

Н.М. Дідик на основі проведеного аналізу понять особистісної зрілості в психологічній науці виявила, що феномен особистісної зрілості можна охарактеризувати такими рисами, як здатність до вчинку; самоприйняття; самоактуалізація; трансценденція, суб'єктність; відповідальність, інтернальний локус контролю; саморегуляція; соціабельність; креативність; самотійність; філософське почуття гумору; інтелектуальність; автентичність, нонконформізм; моральність; психічне здоров'я [2, с. 43].

Напрацювання Л.В. Потапчук є особливо цінними у розгляді даного феномену. Дослідниця наводить ряд критеріїв та умов, що засвідчують прояви особистісної зрілості. Серед них інтерперсональна активність. Вона

включає саморегуляцію, самостійність, креативність та інтелектуальність особистості. Критерій «інтерперсональна конструктивна умова» містить в собі умову підвищення показників способів міжособистісної взаємодії, до яких відносимо вміння комунікувати, емпатію, толерування, моральність та відповідальність. Також індикатором зрілості особистості, на думку Л.В. Потапчук, є трансперсональна активність, що містить характеристики вдосконалення структури его-ідентичності, самоприйняття, трансцендентності та самоактуалізації [5].

Поряд із тим дослідниця О.В. Завгородня вважає, що у довершеності свого особистісного розвитку людина є творчою, мудрою та характеризується спонтанними рішеннями життєвих завдань, виконує «споріднену» працю (за Г.С. Сковородою), має близькі взаємини із «глибокими» людьми; вносить риси людськості на оточення [3].

Часто у теоретичних джерелах спостерігається уподібнення понять зрілості та дорослості. Т.М. Титаренко пояснює особистісну зрілість як ознаку не хронологічну. Так, людина може бути біологічно дорослою, але ментально проявляти інфантильні риси, або, будучи юною демонструвати професіоналізм, високого рівня особистісні та міжособистісні вміння, які зводяться до позначення особистісної зрілості [1].

На становлення особистісної зрілості впливають як зовнішні умови соціалізації, так і індивідуально-психологічні особливості особистості. За словами Л.В. Потапчук, становлення особистісної зрілості залежить від впливу таких особистісних параметрів, як загальна інтернальність, самостійність, самоконтроль поведінки, емоційна стабільність, професійна спрямованість та мотиви учіння; становлення особистісної зрілості більш динамічне в середовищі, де більше стимулюється самостійність. На думку О.В. Темрук, об'єктивними чинниками, що перешкоджають особистісній зрілості, є негативне ставлення до свого «Я», невимогливість до себе, пояснення власних невдач об'єктивними чинниками [2; 4; 5].

Розглянуті підходи до дослідження особистісної зрілості дозволяють зробити висновки про те, що особистісна зрілість – це інтегральна властивість особистості, що включає в себе такі особистісні риси, які забезпечують її відповідальне ставлення до діяльності, конструктивну активність, гармонійне та ефективне функціонування, творчу реалізацію життєвих планів та толерантну взаємодію з людьми.

На основі аналізу наукових робіт Ю.З. Гільбуха, Н.М. Дідик, Т.М. Титаренко, Л.В. Потапчук, О.С. Штепи та ін. можемо вважати, що феномен особистісної зрілості є складним багатокомпонентним структурним утворенням. Залежно від напрямку вчені виокремлюють різні компоненти особистісної зрілості. Саме тому в сучасній психології не існує єдиного формулювання окресленого поняття й немає єдиного визначення компонентів особистісної зрілості. З огляду на поставлену мету дослідження розглянемо компоненти особистісної зрілості, які водночас можуть виступати критеріями її сформованості.

Враховуючи, що життя складається з різноманітних видів і форм діяльності, які, по суті, являють собою можливість проявити свої здібності, нахили, реалізувати потреби і мотиви, важливою складовою в аспекті самоуправління особистості є *саморегуляція*. Без оцінки своїх можливостей, психічних особливостей на основі соціалізації та індивідуалізації неможлива адаптація до мінливого світу та активний вплив на нього. У цьому контексті саморегуляція є показником успішності особистості в кількох сферах діяльності.

Усвідомлення своїх потреб і розуміння способів їх задоволення, результату власних дій дає чітке підтвердження вагомості цього компоненту у досліджуваному феномені. Без оцінки власних можливостей, психічних особливостей, що ґрунтуються на соціалізації та індивідуалізації є неможливою адаптація у мінливому світі та активний вплив на нього [4].

Самоактуалізація. Це поняття, одне з центральних явищ людського буття, трактується як процес участі індивідів у суспільстві, зумовлений ефективним і гармонійним

проявом своїх можливостей і саморозвитком. У теорії А. Маслоу йдеться про самоактуалізацію як потребу розвитку людини, її постійного збагачення, що зумовлено самою природою самоактуалізації, пов'язаної з появою нових бажань, прагнень, інтересів. Залежно від умов і опосередкованості змінних видів діяльності в процесі індивідуального розвитку особистості відбувається перебудова старих і поява нових потреб. Поряд з цим К.Г. Юнг довів наявність у людини схильності розвиватися в напрямку стійкої єдності, результатом якої є «набуття себе», або «Я». Цей розвиток охоплює процес індивідуації. Досліджувана особливість передбачає свідоме усвідомлення людиною своєї унікальної психічної реальності, розвиток і прояв усіх елементів особистості [1; 4; 7].

Беручи до уваги вагомість *інтелектуального компоненту* у структурі особистісної зрілості, є потреба зазначити, що єдиного формулювання для позначення даного поняття на просторах теоретичної психології не існує. Часто інтелектуальність репрезентують як духовну зрілість та трактують як глибину суджень особистості, які засвоюються через процес активного пізнання дійсності, осмислення філософії буття. Посилаючись на це, інтелектуальність є вагомою рисою особистісної зрілості фахівців у їх професії. Інтелектуальність особистості проявляється в адаптивному ставленні до труднощів, генеруванні автентичних творів, більше того, інтелектуальні здібності нерідко забезпечують високий успіх у широкій творчій діяльності [4]. Таким чином, простежуємо єдине компонентне утворення, що організовує особистісну зрілість, як рушійну силу для інтенсивного формування людини.

Рушійною силою, яка закриває потребу інакшості зрілої особистості, є *креативність*. Дослідник Дж. Гілфорд виділяв ряд ознак, що вказують на носія цього параметру. Серед них спроможність виявляти і сприятливо формулювати проблему; вміння генерувати та бути гнучким; здатність перетворювати та додавати; використовувати аналіз та синтез у вирішенні спірних аспектів організації життя [7].

Особливо вагома роль у темі особистісної зрілості займає *моральність*. Дана категорія є достатньо спірною у теоретичних джерелах гуманітарних наук, зокрема через свою приналежність до багаторічного тісного позначення історичного досвіду поколінь та явищ, що науково не розглядались. Попри це, відомо, що моральність є ядром соціального надбання людини. Є доцільно звернутись до напрацьованих Е. Фрома, який вважав, що зріла людина тяжітиме до вибору ціннісних орієнтирів, які ототожнюватимуть її внутрішні мотиви, та підкреслюватимуть характер її нутра. Тому, збереження моральних орієнтирів, тобто орієнтація на норми є інструментом прояву зрілої позиції.

Останнє також засвідчує *відповідальність*. У зв'язку з відсутністю єдиного трактування цього терму неможливо однозначно його інтерпретувати. Однак у ключі розгляду феномену особистісної зрілості та відповідальності як її компоненту, є цінними постулати В. Франкла. Так, дана риса виступає сукупним принципом людського існування [2]. Аналізуючи актуальні дослідження, спостерігаємо відповідальність як знакову рису дорослішання та рушієм виживання людини в соціумі. Попри спірність категорії відповідальності в колах теоретиків, є право визначити її як одну з складових особистісної зрілості, що простежується як регулятивний та фактор самодетермінації.

Самостійність у контексті розвитку зрілості пояснює її як спроможність людини визначити мету, досягати її, відповідально ставитись до діяльності. Поряд з тим характеризується свідомими та ініціативними діями нових умовах, які вимагають прийняття нестандартних рішень.

Ряд діячів психології визначають особистісну самостійність як складну інтегративну ознаку, якій притаманно усвідомлення, автономність, ціннісне ставлення до себе самого та інших, гнучкістю та креативним виявом, свободою та незалежністю [3]. Таким чином, самостійність можна вважати провідною рисою особистості, що формує її як зрілу та відкриває можливості для оволодіння широкого поля діяльностей.

Поряд з іншими, категорією, що підтверджує зрілість особистості є Его ідентичність. Не зважаючи на думку Е. Еріксона, який наголошує на ідентичності як цілісному ядрі власне особистості, що супроводжує її у діяльності, ряд теоретиків розглядають даний термін крізь призму особистісної та соціальної сфер. Ідентичність народжується з початком входження в суспільство, її формування є тривалим [2]. Твердо вважаємо, що інакшість, яку плекає та знаходить особистість у процесі перебування в суспільстві, формує її ментальну зрілість та утверджує у її ідентичності.

Посилаючись на швидкий темп тогочасного життя та потребою сучасної людини перебувати у широких колах оточення, *риса комунікабельності* забезпечує активне залучення до взаємодії. Науковець С.У. Гончаренко зазначає, що комунікабельність є рисою, що сформувалась у діяльнісному процесі, а не є вродженою. Причому комунікативні навички опановують особливо у процесі життя соціальної групи [1]. Бачимо, комунікація виступає інтегративною рисою, що є фактором успішного залучення у бажані сфери особистості.

Складовою, що засвідчує цікавість індивіда до інших людей, співчуття та сприяння їм, вияв співпереживання, є *емпатія*. Емпатійність як характеристика особистості розширює можливості у міжособистісній взаємодії, виявляючи здатність індивіда до ототожнення. Тут йдеться про можливість порівняння власного емоційного стану з станом ближнього, можливість рефлексувати та оцінювати усвідомлені моменти та здобутий соціальний досвід. Разом з тим важливо зазначити, що емпатія як характеристика та окремі компоненти її прояву є сприятливими за умови позитивної установки на оточення [2].

Самоприйняття. Враховуючи контекст досліджуваної теми, є доцільним рису самоприйняття розглядати через призму самоцінності. Дана категорія трактується А. Еллісом як повне та безумовне прийняття себе, незважаючи на характер поведінки, оцінку інших, схвалення, інтелектуальність, обізнаність. Е. Фром наголошував на гострій потребі любові до себе та інших. Психолог стверджував,

що любов до інших виявляється через любов до самого себе. Його думку поділяв К. Роджерс та довів, що через прийняття себе ми відкриваємо себе оточенню, виявляючи любов. Розуміємо, що прийняття себе стає ключем гармонізації та упорядкування стосунку з світом, тим самим посилює особистісну міць [1; 7].

Природність вияву «Я» є фактором, що нашоюхує на розкриття феномену *автентичності*, зокрема як складника особистісної зрілості. Насамперед, автентичність репрезентує ціннісно-смыслову сферу, а саме трансляцію власних цінностей у дійсність. Присутність у дійсності та процес перебування у власному житті висвітлював Дж. Б'юдженталь. Той стверджував, що через інакшість людини, що проявляється у її індивідуальності, розумінні обмеженості буття та рефлексії, виявляється її місія «бути присутнім» у житті, як його активний творець [4]. Отож бачимо автентичність як яскраву рису демонстрації себе у дійсності, розкриваючи свій потенціал як творця ідей та власного шляху.

Визначені критерії особистісної зрілості є свідченням процесу особистісного зростання, руху в напрямку самоактуалізації та самотрансценденції.

Висновки. Таким чином, особистісну зрілість визначено як зразок сформованої особистості, що включає високий рівень оцінок і суджень, свідоме ставлення до навколишньої дійсності, підтримку інтерперсональних зв'язків, адекватну самооцінку. Досліджуваний феномен пояснюється науковцями як здатність до глибинного дослідження дійсності; можливість реалізації власного «Я»; прагнення досягати вершини самоактуалізації та утверджуватись на ній; творити та можливість самоорганізовуватись у сприятливих та специфічних кризових моментах життя. Становлення особистісної зрілості відбувається в умовах соціалізації та під впливом індивідуальних психологічних особливостей. В актуальному часі у межах психологічної науки зрілість особистості визначають невід'ємним фактором психологічного благополуччя.

На основі аналізу наукових джерел було визначено компоненти особистісної зрілості: саморегуляцію, самостійність, креативність,

інтелектуальність, комунікабельність, моральність, відповідальність, Его ідентичність, емпатію, самоприйняття, автентичність, трансцендентність, самоактуалізацію. Вони в сукупності утворюють складну систему, що характеризує стан розвитку особистості та регулює рівень можливостей до взаємодії.

Подальші наукові дослідження можуть полягати у більш ґрунтовному вивченні умов розвитку компонентного наповнення феномену особистісної зрілості студентів-психологів як фундаменту для професійного розвитку та повноцінного функціонування в кризових умовах сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Баранова С.В. Особистісна зрілість та відповідальність: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Інтерконтиненталь-Україна, 2020. 364 с.
2. Дідик Н.М. Професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2012. 356 с.
3. Завгородня О.В. Особистість: шляхи досягнення зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 12. С. 11–17.
4. Особистісна зрілість як проблема сучасної психології. Том 1 : колективна монографія / кол. авт.; наук. ред. З.М. Мірошник. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2019. 220 с.
5. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників : дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Луцьк, 2001. 205 с.
6. Штепа О.С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 210 с.
7. Bower G., Bootzin R., Zajonc R. Principles of Psychology Today. Trait Theories. Random House. New York, 2017. P. 381–382.

References:

1. Baranova S.V. (2020) Osobystisna zrilist ta vidpovidalnist: sotsialno-psykholohichni aspekt: monohrafiia. Kyiv: Interkontynental-Ukraina, 364 s. [in Ukrainian]
2. Didyk N.M. (2012) Profesiino znachushchi kharakterystyky osobystisnoi zrilosti maibutnikh psykholohiv: dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Natsionalnyi pedahohichniy universytet im. M.P. Drahomanova. Kyiv, 356 s. [in Ukrainian]
3. Zavorodnia O.V. (2010) Osobystist: shliakhy dosiahnennia zrilosti. Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, №12. S. 11–17. [in Ukrainian]
4. Osobystisna zrilist yak problema suchasnoi psykholohii (2019). Tom 1: kolektyvna monohrafiia / kol. avt.; nauk. red. Z. M. Miroshnyk. Kryvyi Rih: Vyd. R. A. Kozlov, 220 s. [in Ukrainian]
5. Potapchuk, L.V. (2001) Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia osobystisnoi zrilosti starshoklasnykiv: dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.07. Lutsk, 205 s. [in Ukrainian]
6. Shtepa O.S. (2008) Osobystisna zrilist: Model. Opytuvalnyk. Treninh: monohrafiia. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 210 s. [in Ukrainian]
7. Bower G., Bootzin R., Zajonc R. (2017) Principles of Psychology Today. Trait Theories. Random House. New York, P. 381 – 382.

УДК 159.9:331.108

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2022-1-2>

Борисюк Ольга Миколаївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2337-4489>

Клюка Анна Ігорівна,

здобувач вищої освіти I курсу освітнього ступеня магістр,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

***Анотація.** Стаття присвячена емпіричному дослідженню особливостей мотивації персоналу для підвищення ефективності системи управління в умовах воєнного стану, що діє в Україні. Представлено результати описової статистики, порівняльного та кореляційного аналізу отриманих емпіричних даних. Середні значення показників професійної мотивації перебувають на середньому рівні. Виявлено, що працівникам, які залишились в Україні, важливо працювати в безпечному, комфортному навколишньому середовищі, а також отримувати чітку структуровану роботу та високу заробітну плату. З'ясовано, що панівними мотивами доброго виконання своєї роботи, попри загрозу життю, є: віра у краще майбутнє та перемогу України, любов до справи, якою займаються, та підтримка близьких людей.*

***Ключові слова:** мотив, потреба, мотивація персоналу, управління, воєнний час.*

Borysiuk Olga, Klyuka Anna. PERSONNEL MOTIVATION AS A FACTOR INCREASING THE EFFICIENCY OF THE MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONDITIONS OF WAR

***Abstract.** The article is devoted to an empirical study of the features of personnel motivation to increase the effectiveness of the organization's activities in the conditions of martial law operating in Ukraine. The results of descriptive statistics, comparative and correlational analysis of the obtained empirical data are presented. The study showed that the respondents are characterized by a moderately high and medium level of motivation for success. For the studied group of people, the situation in Ukraine is stressful. However, despite this, the majority of respondents remained in Ukraine after the start of the full-scale invasion and continue to work. Dominant motivations to perform one's job well, despite the threat to one's life, are: faith in a better future and victory of Ukraine, love for one's work and support of loved ones. The main coping strategies that help respondents to overcome anxiety and stress in war conditions are: faith, communication and reason. Average values of indicators of professional motivation are presented, all of them are at the average level. It was found that it is important for the interviewed persons to work in good conditions and a safe, comfortable environment, as well as to receive clearly structured work and high wages.*

According to the results of a comparative analysis of professional motivation, men have a somewhat more important need for clarity in the performance of their work, unlike women. Correlation analysis showed that the level of professional harassment decreases with age; the more experience an employee has, the more he tends to perform clearly structured work; with the increase in the researched desire for success, the need for clearly structured work and understanding of the work tasks that appear before them increases.

The prospect of further scientific research is the study of the motivational profile of the individual, thanks to which managers will be able to most effectively influence employees who are forced to work in war conditions.

***Key words:** motive, need, management, personnel motivation, wartime.*

Актуальність проблеми. В умовах воєнного стану, що діє в Україні, проблема мотивації персоналу набула великого значення, оскільки вирішення завдань, які стоять перед суспільством, можливе лише за умови створення належної мотиваційної основи, здатної спонукати працівників підприємств до ефективної діяльності. Ідеться про застосування таких форм і методів стимулювання особистості, які б сприяли високій результативності її роботи у кризових ситуаціях. У воєнний період, коли фінансова мотивація ускладнюється або стає взагалі неможливою, важливим є взаємозв'язок між високим рівнем нематеріальної мотивації та збереженням висококваліфікованих спеціалістів.

Отже, мотивація є важливим інструментом заохочення персоналу будь-якої організації до ефективної роботи. Важелем впливу на кваліфікованого спеціаліста є не тільки підвищення заробітної плати, але і формування системи взаємин між керівництвом і працівниками, а також формування мотиваційної системи. Тому розроблення шляхів підвищення мотивації персоналу в умовах воєнного стану є одним із головних пріоритетів, що визначає актуальність теми дослідження.

Стан дослідження. Проблемою мотивації персоналу та вивченням окремих її аспектів цікавилися різні наукові школи й окремі вчені: С. Адамс, В. Врум, Ф. Герцберг, Г. Дмитренко, О. Крушельницька, К. Левін, Е. Лоуер, Д. Мельничук, Д. Макклелланд, А. Маслоу, О. Угрин, П. Якобсон. Однак варто зазначити, що ця проблема досі не вивчена повною мірою, і багато керівників для підвищення ефективності діяльності організації часто використовують такі прийоми впливу на поведінку людей, які призводять до зворотного ефекту – демотивації професійної діяльності. На наш погляд, причиною такого становища є невідповідність уявлення керівників про чинники, що впливають на трудову поведінку підлеглих, і реальної ситуації. Також важливо відзначити, що труднощі практичного застосування методів мотивації персоналу пов'язані з браком досліджень особливостей мотивації працівників в умовах воєнного часу.

Метою статті є емпіричне дослідження особливостей мотивації праці персоналу для підвищення ефективності системи управління в умовах війни.

Виклад основних положень. Термін «мотивація» походить від латинського слова *movere*, яке означає: спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльнісно задовольнити свої потреби [1; 2].

Є.П. Ільїн розглянув проблему мотивації персоналу, визначив два її типи: зовнішньо-організовану, під якою варто розуміти такий процес формування людиною мотиву, що відбувається під значним впливом ззовні (коли інші люди віддають накази, розпорядження, дають поради,); внутрішньоорганізовану, яку варто розуміти як процес формування мотиву, за якого людина виходить із наявної потреби, без стороннього втручання у вибір мети та способів її досягнення [1].

Варто зазначити, що поняття мотивації використовується у двоякому сенсі: як поняття, що визначає систему чинників, які детермінують поведінку особистості (потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо); як характеристика процесу, який стимулює та підтримує поведінкову активність на визначеному рівні. Отже, мотивацію можна визначити як сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку людини, її початок, спрямованість і активність.

Для виявлення особливостей мотивації праці персоналу як чинника підвищення ефективності системи управління в умовах воєнного стану проводилося емпіричне дослідження, у якому взяла участь 31 особа. Вік досліджуваних – 20–32 роки, серед яких 18 осіб чоловічої статі, 13 – жіночої. Був застосований принцип добровільності й анонімності (за бажанням).

Для реалізації поставленої мети нами були використані такі психодіагностичні методики: методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса, «Методика діагностики професійної мотивації» В.І. Осьодло,

методика «Вивчення мотиваційного профілю особистості» (Ш. Річі та П. Мартін), авторська анкета «Мотивація персоналу в умовах воєнного часу».

Отримані результати емпіричного дослідження опрацьовувалися кількісно та якісно. Для кількісної обробки отриманих результатів було використано пакет програми SPSS 23.0. Для статистичного опрацювання даних використано описову статистику (відсоткові показники, середні значення), порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента та кореляційний аналіз за Пірсоном. Проаналізуємо отримані нами результати за вказаними методами, визначимо їх взаємозалежність.

Отримані результати за *методикою діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса* свідчать, що досліджувані характеризуються помірно високим (38,7%) та середнім рівнем мотивації до успіху (35,5%). Особистості цього типу зазвичай активні, ініціативні. Вони свідомо прагнуть опанувати знання й навички, уміють працювати організовано, докладають зусиль для досягнення бажаного результату.

22,6% опитуваних мають високий рівень мотивації досягнення успіху. Для них характерне глибоке усвідомлення залежності свого професійного успіху від самопізнання, самоконтролю та самовдосконалення. У таких осіб яскраво виявлені потреби, пов'язані з особистісним зростанням: підвищувати рівень майстерності та компетентності, забезпечувати собі матеріальний комфорт, розвивати свої сили та здібності. Респонденти, у яких домінує високий рівень мотивації, характеризуються самовладанням, самоконтролем і відповідальністю за свої дії, що неодмінно підвищує їхню успішність під час вирішення пізнавальних і професійних завдань.

Лише 3,2% опитуваних мають низький рівень мотивації досягнення успіху. Такі особи мають слабкий прояв особистісно-професійних значущих якостей, імовірно, мотив характеризується через усвідомлення «потрібно».

За допомогою «*Методики діагностики професійної мотивації*» В.І. Осьодло було

виявлено, що більшості досліджуваних притаманний середній рівень загальної активності (87,1%), високий рівень (9,7%) і низький рівень (3,2%). Отримані результати свідчать про те, що більшість опитуваних нами осіб прагнуть до покращення своїх результатів діяльності та проявляють завзятість. Вони зазвичай наполегливі в досягненні поставлених цілей, упевнені в собі, не зупиняються на досягнутому, підтверджують свою ефективність справами, готові брати відповідальність на себе. Спостерігається в досліджуваних зацікавленість до професійної діяльності, яка не просто сприймається ними як виконання своїх обов'язків, але й має чітке мотиваційно-ціннісне значення. Також респонденти схильні проявляти ініціативу, брати відповідальність на себе у сфері соціальних відносин, як відносин за вертикаллю – з керівництвом, так і за горизонталлю – з рівними за статусом колегами.

За методикою «*Вивчення мотиваційного профілю особистості*» (Ш. Річі та П. Мартін) було виявлено, що у групі досліджуваних нами осіб домінують такі потреби: потреба у високій заробітній платі та матеріальному забезпеченні (19%), потреба в чіткій структурованій роботі (19%), потреба в самовдосконаленні (17%) та потреба в цікавій, суспільно корисній роботі (17%). Такий результат свідчить про те, що для опитуваних важливо мати роботу з хорошими пільгами та надбавками. Перш ніж мотивувати таких працівників, потрібно переконатись в їхній компетентності. Окрім того, вони потребують додаткового контролю, оскільки через прагнення грошей можуть ігнорувати контрактні чи технологічні вимоги. Таким працівникам подобається, коли вони точно знають, що від них вимагається, адже прагнуть бути впевненими, що правильно дотримуються всіх вимог виробництва. Їх важливо мотивувати встановленням чіткого порядку, надати можливість запроваджувати свій порядок.

На низькому рівні в респондентів є потреба у владі та впливовості (13%), потреба бути креативним (15%). Такі респонденти не прагнуть керувати іншими і

впливати на них, успішно справляються з рутинною роботою.

В умовах воєнного стану, що діє в Україні, перед багатьма організаціями постала гостра необхідність стимулювати й активізувати людей до професійної діяльності. Ми вирішили з'ясувати, що мотивує працівників продовжувати працювати у кризових ситуаціях, попри загрозу життю. Для цього нами була розроблена *авторська анкета «Мотивація персоналу в умовах воєнного часу»*. Дана анкета містить 6 питань закритого та відкритого характеру. Питання в анкеті стосуються мотивації персоналу у воєнний час. Зокрема, що мотивує їх продовжувати працювати в Україні, які копінг-стратегії вони використовують.

У результаті проведеного анкетування було з'ясовано, що для більшості досліджуваних ситуація, яка склалася в Україні, є стресовою (93,5%), і лише в малій частині опитуваних ситуація не викликала стресу (6,5%). Більшість опитуваних із початком повномасштабного вторгнення залишилися в Україні (90,3%), незначна частина досліджуваних через різні обставини покинула рідну домівку (9,7%).

На питання *«Що Вас мотивує добре виконувати свою роботу, попри загрозу життю?»*, досліджувані відповідали: любов до справи, якою займаються (21,4%), мрії (11,2%), цінності (5,5%), підтримка близьких людей (16,8%), віра у краще майбутнє (29,1%) та перемога України (16%).

Основними копінг-стратегіями, які допомагають нашим респондентам долати тривогу та стрес в умовах воєнного стану, є: віра (38,7%), комунікація (22,6%), розум (22,6%), фізична активність (6,5%), тілесні практики (3,2%), творчість (3,2%), гумор (3,2%).

Отже, у результаті описової статистики (відсоткові показники) ми з'ясували, що для більшості досліджуваних, попри загрозу життю, важливо продовжувати навчатись і працювати в Україні, завдяки вірі, комунікації, розуму долати тривогу та стрес.

За допомогою аналізу середніх значень і стандартного відхилення показників професійної мотивації виявили, що всі шкали перебувають на середньому рівні, а

саме: оцінка результатів праці ($M = 9,74$, $S.D. = 2,989$), професійні домагання ($M = 9,00$, $S.D. = 1,844$), інтернальність у сфері професійних досягнень ($M = 10,81$, $S.D. = 2,442$), професійні інтереси та цінності ($M = 9,19$, $S.D. = 2,358$), життєві цілі ($M = 8,06$, $S.D. = 2,542$), соціальна бажаність ($M = 4,26$, $S.D. = 1,570$), загальна активність ($M = 46,81$, $S.D. = 9,005$). Це свідчить, що досліджуваним притаманний середній рівень зовнішньоорганізованої мотивації, механістичне управління з боку менеджменту. Вони не завжди готові брати відповідальність на себе, отримують задоволення від розв'язання цікавих завдань, проявляють упертість у долатті перешкод.

Проаналізуємо рівень прояву потреб у респондентів, які спонукають їх до професійної діяльності, за *методикою «Вивчення мотиваційного профілю особистості» (Ш. Річі та П. Мартін)*. За допомогою аналізу середніх значень і стандартного відхилення показників потреб до професійної діяльності виявили, що найбільш вираженою є потреба в хороших умовах роботи ($M = 31,26$, $S.D. = 4,000$); на нижчих рівнях були потреба у високій заробітній платі ($M = 29,77$, $S.D. = 7,154$), потреба в чіткій структурованій роботі ($M = 34,39$, $S.D. = 6,781$), потреба в цікавій, суспільно корисній роботі ($M = 31,48$, $S.D. = 6,521$). Отримані показники свідчать, що досліджуваним особам важливо працювати в гарних умовах і безпечному, комфортному навколишньому середовищі, тобто йдеться про задоволення однієї з базових потреб – у безпеці; також важливо отримувати чітку структуровану роботу, наявність зворотного зв'язку й інформації, яка дозволяє судити про результати роботи; дещо менш важливо – цікава робота та висока заробітна плата.

Розглянемо результати порівняльного аналізу професійної мотивації в чоловіків і жінок за t-критерієм Стьюдента. Критерієм для аналізу показників професійної мотивації щодо досліджуваної групи було застосовано стат. Отже, у таблиці 1 наведено узагальнені дані середнього значення та стандартного відхилення.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз професійної мотивації в чоловіків і жінок

		N	Значення t-критерію	Рівень значимості p	Середнє значення
Стаж	X ₁	18	0,187	1,824	4,17
	X ₂	13			2,23
Сімейний статус	X ₁	18	0,532	0,401	8,67
	X ₂	13			9,92
Професійні домагання	X ₁	18	0,838	0,043	3,22
	X ₂	13			3,00
Соціальна бажаність	X ₁	18	0,20	6,101	30,11
	X ₂	13			33,38
Потреба в хороших умовах роботи	X ₁	18	0,896	0,017	30,28
	X ₂	13			29,92
Потреба в чіткій структурованій роботі	X ₁	18	0,301	1,111	35,61
	X ₂	13			32,69
Стрес	X ₁	18	0,000	18,294	2,00
	X ₂	13			1,85

де X₁ – чоловіки, X₂ – жінки

Чоловіки в нашій групі досліджуваних мають більший професійний стаж ($4,17 \pm 2,6$), ніж жінки ($2,23 \pm 1,7$).

Показники за шкалою професійних домагань у чоловіків ($3,22 \pm 2,1$) і в жінок ($3,0 \pm 2,1$) майже однакові та перебувають на низькому рівні. Тобто в досліджуваній нами групі осіб слабо виражено прагнення до успіху, вони більш обережні, менш наполегливі, не схильні до ризику, схильні перебільшувати свою роль і значення у професійних досягненнях. Готовність до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів, у них виражена слабо.

Потреба в хороших умовах роботи в чоловіків ($30,28 \pm 4,8$) і в жінок ($29,92 \pm 5,1$) майже однакова – на середньому рівні. Тобто в них є бажання працювати в безпеці, комфортному середовищі зі сприятливим соціально-психологічним кліматом, відповідальним керівником і надійними колегами, з якими комфортно буде працювати протягом дня.

Чоловіки ($35,61 \pm 7,5$) мають більшу потребу в чіткій структурованій роботі, ніж жінки ($32,69 \pm 5,3$), хоча рівень цієї потреби загалом нижче середнього. Тобто для опитуваних чоловіків дещо важливіші розуміння та чіткість виконання своєї роботи, на відміну від жінок.

У результаті математичної обробки даних методом установлення статистично значущих зв'язків між змінними (кореляційний аналіз за

методом Пірсона) було виявлено кореляційний зв'язок між віком досліджуваного та його професійними домаганнями, тобто з віком знижується рівень професійних домагань (див. рис. 1). Такий результат можна пояснити тим, що старша людина має більшу потребу у стабільності, менше готова йти на ризик, щоб досягти кращої роботи, успіху.

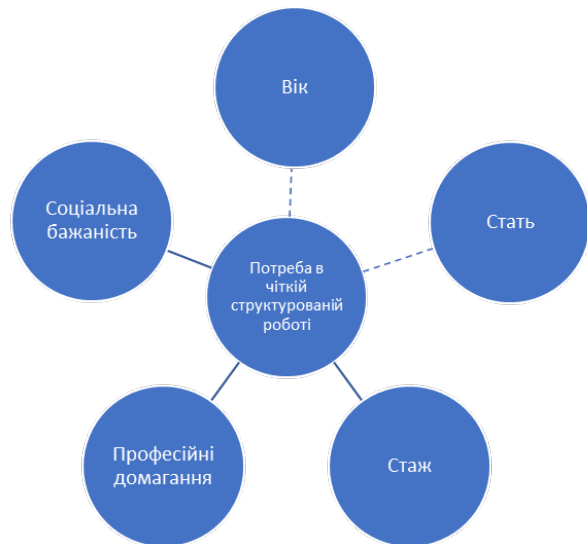

Рис. 1. Кореляційна плеяда показників багатозначних зв'язків

Спостерігається статично достовірний кореляційний зв'язок між потребою в чіткій структурованій роботі та стажем працівника, професійними домаганнями, статтю, віком.

Такий зв'язок свідчить про те, що зі збільшенням стажу працівник прагне виконувати чітко структуровану роботу. Зі збільшенням у працівника (досліджуваного) прагнення успіху зростає потреба в чіткій структурованій роботі, розумінні робочих завдань, які постають перед ним. Однак чим більший вік досліджуваного, тим бажання до чіткості в роботі зменшується.

Виявлено статистично достовірний негативний кореляційний зв'язок між статтю та стресом. Зокрема, під час воєнного часу, жінки перебувають у більшому стресі порівняно із чоловіками.

Висновки. Отже, за результатами проведеного емпіричного дослідження ми з'ясували, що:

1. Досліджувані характеризуються помірно високим і середнім рівнем мотивації до успіху. Більшість із них прагнуть до покращення своїх результатів діяльності, проявляють завзятість. Вони зазвичай наполегливі в досягненні поставлених цілей, упевнені в собі, не зупиняються на досягнутому, підтверджують свою ефективність справами, готові брати відповідальність на себе. Проявляють зацікавленість до професійної діяльності, яка не просто сприймається ними як виконання своїх обов'язків, але й має чітке мотиваційно-ціннісне значення.

2. Для досліджуваної групи осіб ситуація, яка склалася в Україні, є стресовою. Попри це, більшість опитуваних із початком повномасштабного вторгнення залишилися в Україні та продовжують працювати. Панівними мотивами сумлінного виконання своєї роботи, попри загрозу життю, є: віра у краще майбутнє та перемогу України, любов до справи, якою займаються, та підтримка близьких людей. Основними копінг-стратегіями, які допомагають респондентам долати тривогу та стрес в умовах воєнного стану, є: віра, комунікація та розум.

3. За допомогою аналізу середніх значень і стандартного відхилення показників професійної мотивації виявили, що досліджуваним

притаманні середній рівень зовнішньоорганізованої мотивації, механістичне управління з боку менеджменту. Вони не завжди готові брати відповідальність на себе, отримують задоволення від розв'язання цікавих завдань, проявляють упертість в доланні перешкод. Опитуваним особам важливо працювати в гарних умовах і безпечному, комфортному навколишньому середовищі, тобто йдеться про задоволення однієї з базових потреб – у безпеці, а також отримувати чітку структуровану роботу та високу заробітну плату.

4. За результатами проведення порівняльного аналізу професійної мотивації в чоловіків і жінок переважна кількість показників перебувають на однаковому рівні – середньому та низькому. Незначну відмінність залежно від статі виявлено за такими шкалами, як: професійні домагання, потреба в хороших умовах роботи, потреба в чіткій структурованій роботі. Для опитуваних чоловіків є дещо важливішою потреба в чіткості виконання своєї роботи, ніж для жінок.

5. Кореляційний аналіз показав, що з віком знижується рівень професійних домагань. Такий результат можна пояснити тим, що старша людина має більшу потребу у стабільності, менше готова йти на ризик, щоб досягти кращої роботи, успіху. Чим більшим є стаж у працівника, тим більше він прагне виконувати чітко структуровану роботу. Зі збільшенням у досліджуваних прагнення до успіху зростає потреба в чіткій структурованій роботі та розумінні робочих завдань, які постають перед ними.

Перспективою подальших наукових пошуків є дослідження мотиваційного профілю особистості, завдяки якому керівники зможуть ефективно впливати на співробітників, які змушені працювати в умовах війни, поліпшувати цим продуктивність праці та конкурентоспроможність підприємства.

Список використаних джерел:

1. Колот А.М., Цимбалюк С.О. Мотивація персоналу : підручник. Київ : КНЕУ, 2011. 397 с.
2. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 296 с.

References:

1. Kolot A.M., Tsymbaliuk S.O. (2011). *Motyvatsiia personal : pidruchnyk*. Kyiv : KNEU, 397 s. [in Ukrainian].
2. Krushelnytska O.V., Melnychuk D.P. (2003). *Upravlinnia personalom : navch. posibnyk*. Kyiv: Kondor, 296 s. [in Ukrainian]

УДК 159.922.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2022-1-3>**Католик Галина Вікторівна,**

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри практичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2169-0018>

Багрій Вікторія Вадимівна,

викладач кафедри практичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5650-8418>

СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ТРЕНДІВ В ДИЗАЙНІ ОДЯГУ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОСТІ

***Анотація.** Здійснено теоретико-емпіричний аналіз проблеми моди як засобу самопрезентації особистості. Зосереджено увагу на основних підходах до трактування моди, її еволюції у процесі суспільного розвитку під час війни. Охарактеризовано змістові характеристики моди як соціально-психологічного явища та її вплив на ідентифікацію та самопрезентацію особистості. Описано вплив моди на самоідентифікацію та самопрезентацію особистості, можливі їхні наслідки. З'ясовано механізми психологічного захисту та соціальної адаптації молоді щодо впливу модних трендів.*

***Ключові слова:** мода, самопрезентація, самовираження, ідентифікація, соціальний вплив, наслідування, молодь.*

Catholic Halyna, Bagrii Victoria. YOUNG PEOPLE'S ATTITUDES TOWARDS TRENDS IN FASHION DESIGN DURING THE WAR: CONTEMPORARY TRENDS

***Abstract.** A theoretical and empirical analysis of the problem of fashion as a means of self-presentation of the individual was carried out. Attention is focused on the main approaches to the interpretation of fashion and its evolution in the process of social development during the war. The content characteristics of fashion as a socio-psychological phenomenon and its influence on the identification and self-presentation of the individual are characterized. The influence of fashion on self-identification and self-presentation of an individual and their possible consequences are described. The mechanisms of psychological protection and social adaptation of young people in relation to the influence of fashion trends have been clarified.*

***Key words:** fashion, self-presentation, self-expression, identification, social influence, imitation, youth.*

Переоцінка цінностей, заміщення одних культурних зразків іншими, це відбувається внаслідок прискореного темпу соціального розвитку, і безперечно, у цьому сенсі не може не зростати значення моди як одного з показників рівня глобалізації, важливого каталізатора суспільних змін, оскільки мода відіграє роль перетворення одних культурних зразків і стандартів масової поведінки, які посилюються аж до наявної широкомасштабної війни Росії й України, яка має тенденції до пере-

ростання у світовий формат. Зацікавленість даним феноменом зумовлена тим, що активно трансформуються, видозмінюються смислові життєві орієнтири людей, моральні норми та поведінкові моделі. Для компенсації гострого стресу відбувається пошук нових ресурсів, серед яких неабияке місце належить одягу, зміни якого видозмінюють ідентичність і концепцію Я кожної людини. Варто зазначити, що сучасна мода відрізняється від моди попередніх культурних епох тим, як вона

впливає на людей, активно та стрімко проникає в нові, досі невідомі їй сфери культури, що є новою рисою нашого сьогодення.

Перелом традиційних культурних форм сучасності, поєднання їх та вибудова на зміненому підґрунті нового оточення «зміненої» особистості, ось що може актуалізувати мода. Вона є проявом людського існування, впливає на адаптацію людей до культурних інновацій, процеси культурної та соціальної динаміки, військових загроз, біженства, технологічних змін, формування національної ідентичності, запроваджує новий лад суспільного життя в повсякденності. Можна з упевненістю стверджувати, що мода проникає в усі сфери людського життя та стає перепусткою в соціум.

Мода – комплексний феномен, який є відзеркаленням тієї чи іншої епохи, вдало відображає настрої та переживання людей, норми та цінності в сучасному світі.

Психологія моди натеper є однією з наймолодших психологічних дисциплін. Вона виходить із сучасних розробок про моду, бере до уваги новітні досягнення наукової думки в соціальній психології, психології особистості та психології творчості. У психології моди використовуються положення Е. Богардуса, Г. Блумера, Ж. Бодрійяра, Г. Зіммеля, І. Канта, Г. Спенсера, Г. Тарда та багатьох інших [3; 4; 6; 8].

Серед вітчизняних дослідників феномен вивчали О. Ванштейн, О. Гофман, Н. Камінська, Л. Кібалова, Ю. Легенький, Т. Ніколаєва, Я. Прилипко, Б. Поршнев, Г. Стельмах та інші [7].

У соціально-психологічних дослідженнях мода сприймається як один із дієвих засобів впливу у процесі комунікації. Також моду визначають як своєрідний засіб міжособового співвідношення індивідів і відокремлений спосіб, образ, міру трансформації суспільної інформації [2].

Мода є способом не тільки передачі інформації, створення образів сприйняття людьми один одного й організації взаємодії між ними, а й психологічного впливу у процесі спілкування разом із зображенням, навіюванням, переконанням і наслідуванням.

О. Гофман стверджує, що мода виходить за межі людської та соціальної реальності,

виступає одним із механізмів соціальної регуляції та саморегуляції людської поведінки: індивідуальної, групової та масової. Іноді моду тлумачать як невидимий початок без певних меж. Учений у структурі моди виділяє три рівні: перший – це ціннісні стандарти й об'єкти, другий – рівень атрибутивних «внутрішніх» цінностей, третій – рівень денотативних «зовнішніх» цінностей. Фундаментальною цінністю у структурі моди є сучасність. Бути сучасним – означає бути в єдності зі своїм часом.

Іншою «внутрішньою» цінністю виступає універсальність, або дифузність. З універсальністю пов'язана така риса моди, як масовість. На відміну від сучасності й універсальності, третя цінність моди – демонстративність – є необмеженою простором і часом [9].

Соціальний психолог Е. Богардус розглядає моду як результат соціальної активності. В основі модних тенденцій, в одязі чи філософії, учений бачить прагнення людини до ризику й оновлення, прогресивного розвитку; задоволення потреби в соціальному статусі, тобто мода виявляється впливовішою за будь-яку ідеологію [7].

На думку Х. Бодрійяра, мода – це один з інститутів, які великою мірою відтворюють і багаторазово підсилюють нерівність і соціальну дискримінацію, хоча на словах декларують, що покликані їх викоринити, тобто мода зумовлена соціальною стратегією суспільства [10].

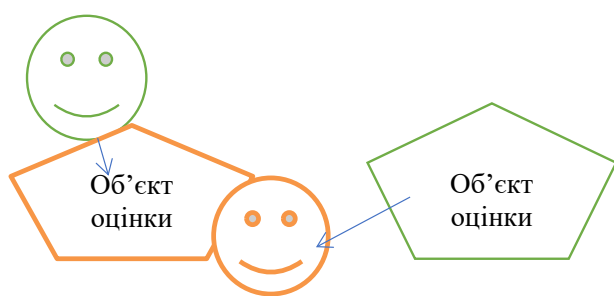
Мета статті полягає в комплексному теоретико-емпіричному аналізі феномену моди загалом та розкритті особливостей її впливу на формування та самопрезентацію молодої людини на початку широкомасштабного втручання Росії в Україну (на прикладі ставлення молоді до трендів у дизайні одягу).

Останніми роками вагомим значення набув підхід до вивчення моди як соціокультурного явища, як механізму соціальної, культурної революції та психічної регуляції, які тісно пов'язані з основними цінностями та тенденціями розвитку сучасного суспільства. Цю тенденцію можна відстежити в роботах багатьох дослідників, які сходились

на думці, що успішний розвиток і функціонування моди в широких соціальних масштабах зумовлюються такими чинниками, як посилення географічної та соціальної мобільності, зростання транскультурних і транснаукових контактів, урбанізація, розвиток засобів зв'язку, масмедійним простором, соціальними потрясіннями [9; 11; 12].

На відміну від звичаю, мода орієнтована на сучасність, проте традиція становить важливе джерело модних інновацій. Джерелами є дослідження історичного спадку різних культур, художня та літературна творчість, наукові відкриття, технічні винаходи, створення нових матеріалів тощо. Розвиток моди має циклічний характер (являє собою таку собі синусоїду), модні стандарти проходять стадії становлення, масовості та спаду, що виражений у зменшенні кількості їхніх adeptів. «Застарілі» модні стандарти найчастіше зникають, проте й нерідко їх наділяють новими модними значеннями.

У моді є принаймні три компоненти: суб'єкт оцінювання, що перебуває у зміцненні, створенні або зміні свого соціального стану; об'єкт оцінювання, що сприймається як соціально значущий об'єкт; можливість приєднання суб'єкта оцінювання до об'єкта оцінювання, тобто доступність споживання предмета культури (рис. 1).

Рис. 1. Суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, приєднання суб'єкта оцінки до об'єкта оцінки

У працях А. Адлера зазначено, що стиль життя – це зміст, якого людина надає світу та собі. Цим змістом вона наділяє також мету, спрямованість власних прагнень, ті підходи, які використовує для вирішення життєвих проблем. Інакше кажучи, стиль життя – це прийнята

людиною концепція життя, обраний нею стиль поведінки. Для стилю характерні раннє формування (до п'ятирічного віку), відносна стійкість унаслідок його відтворення в різних ситуаціях. Мода інтегрується зі стилем життя людини, тобто об'єкт вмонтовується в суб'єкта [12].

Мода має свою дихотомію, вона водночас дає відчуття сьогодення та перебігу часу. Незважаючи на швидкоплинний характер тієї або тієї конкретної моди, вона як соціальна форма має деяку постійність, тобто вона в тому або тому вигляді існує завжди та є видом наслідування. Якщо звичай – це наслідування поведінки пращурів, то мода – наслідування сучасникам, що часто має міжконтинентальний характер.

Також мода разом із звичаєм і соціальними інститутами (право) є формою соціальної регуляції поведінки. Мода – це специфічна регуляція, що зумовлює періодичну зміну та циклічний характер розвитку зразків масової поведінки.

Соціальні психологи розглядають моду як результат соціальної активності людини. В основі модних тенденцій, і в одязі, і у філософських теоріях, учений убачає прагнення людини до ризику й оновлення, прогресивного розвитку, задоволення потреби у вищому соціальному статусі. Тобто мода виявляється більш впливовою за будь-яку ідеологію, що можемо активно спостерігати під час наявної війни.

Швидка зміна та перетворення моди часто відтісняють убік попередню моду перш ніж та буде гідно оцінена.

Спостерігаємо негативне ставлення суспільства до тих, хто продовжує носити старомодний одяг. Що стосується одягу, то він створює ілюзії. Це ілюзії соціального статусу особи, ілюзії переживань людини, ілюзії віку людини, ілюзії розміру, ваги, ілюзії успіху, ілюзії авторитетності тощо.

Майбутнє моди відомий французький модельєр П. Карден пов'язував із дослідженнями в галузях математики, економіки, соціології, психології та філософії. Він уважав, що мода – це відображення індивідуальних якостей окремої особистості як у соціальному, так і в моральному аспектах [13].

Під впливом модних тенденцій серед людей мода відображає риси особистості, особливості її мотивації, стилі поведінки, зокрема й використовувані нею механізми психологічного захисту та соціальної адаптації.

Отже, мода – це одна із соціальних норм, характерних насамперед для індустріального та постіндустріального суспільства. Як соціальна норма мода вказує членам суспільства конкретну модель споживчої поведінки. Мода як соціальна норма має не лише зовнішній, але і внутрішній характер, що добре видно на зразках нового стилю одяжі, яка виникла з початку війни Росії в Україні й охопила всі верстви населення, починаючи з політичної еліти, «заразила» майже цілий світ. Нижче наведено приклади колекції молодих дизайнерів України, які несуть у собі великий семантичний зміст.

З метою вивчення ставлення молоді до трендів у дизайні одягу під час війни було організовано дослідження, у якому взяли участь 75 осіб віком від 18 до 21 року, серед яких 32 дівчини та 43 хлопці. Дослідження проводилось після початку війни Росії в Україні.

У процесі зробленого нами дослідження серед молоді, яке проводилось на початку вторгнення Росії в Україну, було запропоноване анкетування «Ваше ставлення до трендів у дизайні одягу».

У результаті проведеного аналізу відповідей на питання анкети «Ваше ставлення до трендів у дизайні одягу» щодо ставлення молодих людей до моди ми отримали такі дані (див. рис. 2):

– показник позитивного ставлення (модний одяг дозволяє людям виглядати краще та красивіше) у молодих людей становить 40% (30 осіб), тобто характерне сприятливе ставлення до модного одягу та його впливу на життя суспільства;

– показник нейтрального ставлення (є плюси та мінуси, складно визначити чого більше) у досліджуваних становлять 35% (26 осіб), тобто наявне ставлення до впливу модного одягу на власне життя як до явища, що має і переваги, і недоліки;

– показник байдужого ставлення (навіть не хочеться думати на цю тему, модний одяг мене

не цікавить) серед молодих людей становить 1% (1 особа), тобто виявлена лише одна особа із 75 опитаних, для якої мода немає жодного значення;

– показник ставлення в ракурсі «Де знаходиться межа між бути модно вдягнутим чи бути як усі?» становить 4% (3 особи), тобто для даної категорії осіб межі між модним стилем одягу та повсякденним ритмом життя є розмитими, а дана тема не входить до сфери їхніх інтересів;

– показники ставлення в ракурсі «Приглядаюсь, як одягаються інші, і щось беру собі на замітку» становить 19% (14 осіб) серед групи досліджуваних, тобто модним вони розглядають те, що носять інші люди, і для них передусім важливо бути в гармонії з їхнім стилем з огляду на смак і можливості;

– показники ставлення в ракурсі «Одягаюся, як це прийнято в моєму оточенні» становить 1% (1 особа), тобто це прагнення одягатися відповідно до стилю та вподобань друзів, близьких, знайомих, сюди ж можна віднести вплив субкультур і неформальних груп.

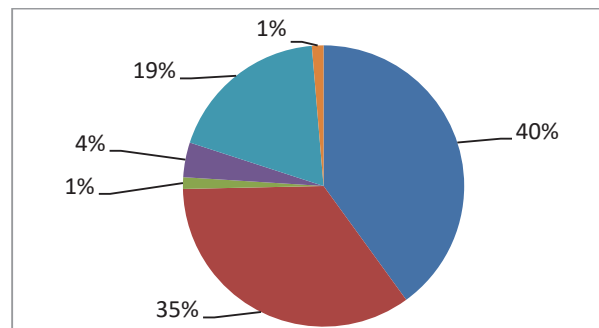

Рис. 2. Результати досліджуваних за анкетною «Ваше ставлення до трендів у дизайні одягу»

Отже, за даними анкети «Ваше ставлення до трендів у дизайні одягу» у групі досліджуваних наявне позитивне ставлення (мода дозволяє людям виглядати краще та красивіше) – 40 %, нейтральне (є плюси і мінуси, важко визначити чого більше) – 35%, байдуже (навіть не хочеться думати на цю тему, мода мене не цікавить) – 1%, ставлення в ракурсі «Де знаходиться межа між бути модним чи бути як усі?» – 4%, ставлення в ракурсі «Приглядаюсь, як одягаються інші, і щось беру собі

на замітку» – 19%, ставлення в ракурсі «Одягаюся, як це прийнято в моєму оточенні» – 1%.

У результаті проведеного аналізу ставлення до модної одягу відповідно до даних опитувальника «Ваше ставлення до моди» ми розділили групу досліджуваних на три підгрупи відповідно до їхнього рівня – низький (до 50 балів), середній (від 51 до 80 балів) і високий (від 81 бала і більше), отримали такі результати (див. рис. 3):

– показник «низької» пристрасті до модних тенденцій становить 28%, тобто особи юнацького віку більш стійкі та сталі щодо вподобань в моді на одяг. Їх зовнішність і манера одягатися не змінюються ні з віком, ні із часом, що відображає їхню індивідуальність;

– показник «середньої» пристрасті до модних тенденцій становить 72%, тобто більшості осіб юнацького віку властиве небайдуже ставлення до моди, де передусім вони акцентують увагу на хороших ідеях і задумах відповідно до своїх параметрів, фігури, смаків і вподобань. Отже, їхня зовнішність завжди індивідуальна, виграшна й водночас змінюється та завжди виглядає модно. Вони люблять добре одягатися, що лише приємно прикрашає їхнє життя та водночас не стає сенсом на повсякдень;

– показник «високої» пристрасті до модних тенденцій становить 0%, тобто серед даної групи досліджуваних не виявлено осіб, які б надмірно захоплювалися модою, прагнули б виглядати «немов з обкладинки глянцевого журналу» та робили це грою та сенсом усього життя.

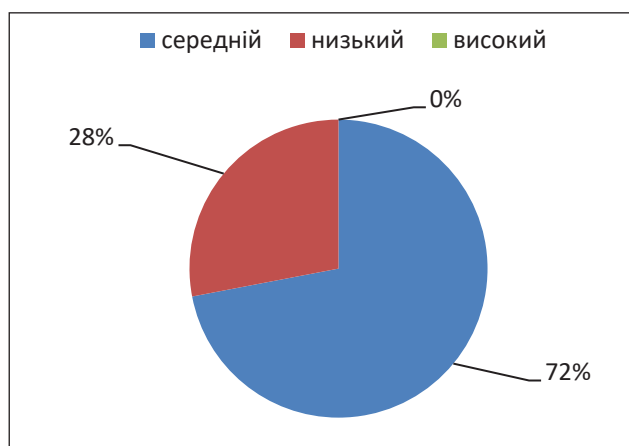

Рис. 3. Результати досліджуваних за опитувальником «Ваше ставлення до моди»

Отже, за результатами опитувальника «Ваше ставлення до моди», група досліджуваних поділилася на дві підгрупи відповідно до їхнього ставлення до моди – 72 % осіб середнього та 28% осіб низького прояву пристрасті. Можемо припустити, що стан гострого стресу, у якому були молоді люди на початку широкомасштабного втручання Росії в Україну та який супроводжувався турбулентністю переживань, панічними нападами, оголеністю механізмів психологічного захисту, депресивними епізодами, бажанням сховатись, втекти, знизив інтерес молоді до бажання виглядати привабливо та демонструвати себе в небезпечному місці.

Щодо трендів у дизайні одягу, то вони перетворюються на цінність тоді, коли зовнішня норма модної поведінки приймається індивідом, стає його внутрішньою потребою, бажанням. У такому разі тренд виступає внутрішнім компасом споживчої поведінки, тоді люди добровільно прагнуть бути модними. Характеристики, які властиві трендам у дизайні одягу в соціальних системах, такі:

1. Динамічність: те, як суспільство прагне до змін і здійснює їх, володіючи досить високим інноваційним потенціалом.

2. Відвертість: суспільство прагне до будь-яких контактів з іншими суспільствами, здійснює їх, володіючи розвиненими засобами та каналами комунікації.

3. Надмірність: у суспільстві наявна розвинена система тиражування матеріальних і духовних благ, деяка їх надмірність, конкуренція одне з одним.

4. Соціальна диференціація та мобільність: суспільство соціально неоднорідне, воно розділене на різні класи й інші соціальні групи, між якими не має бар'єрів, вони можуть наслідувати, запозичувати один в одного культурні зразки, наявна мобільність [3].

Те нове, що необхідне людині або соціуму, швидко входить у моду, а те, що непотрібне, – відкидається.

Самовираження через трендовий одяг – це одна з форм демонстрації власної особистості іншим. У праці вітчизняних психологів наведені такі способи самопрезентації через

тренди в дизайні одягу: (1) «Я жорстокий!»; 2) «Я добрий!»; 3) «Я яскравий!»; 4) «Я скромний!»; 5) «Я розумний!» [6].

З позицій глибинної психології «Демонстрація Я» – це спроба наблизити «дзеркальне Я» до «ідеального Я». Самовираження через стиль одягу виділяє дві стратегії: «таку, що задовольняє» і «таку, що самоконструює».

Перша стратегія характеризує манеру вдягатися згідно з нормами того суспільства, у якому треба буде взаємодіяти та спілкуватися. Людина з такою стратегією пристосовується до групи, демонструє соціальну лояльність. Для іншої ситуації та компанії одяг змінюється. «Демонстрація Я» максимально наближена до соціально бажаного «дзеркального Я».

Друга стратегія характеризує підтримку особистістю «ідеального Я», демонструє іншим те, що вважає кращим і правильним за критерієм особистості. За такої стратегії манера вдягатися не змінюється від аудиторії до аудиторії, тому варто відзначити, що модний одяг – далеко не єдиний засіб особистісного самоствердження та самореалізації.

У результаті спостереження за тим, як зараз змінився трендовий одяг за час війни та як він змінює людей, можемо констату-

вати, що мода насамперед стосується людей, а не речей. Модні речі створюються людьми, які відчувають реальність, що насувається, та є інтуїтами часу та простору, володіють сакральними знаннями та відповідною культурою (рис. 4).

Фундаментальною ознакою у структурі моди є сучасність. Бути сучасно вдягнутою для молодої людини – це бути в єдності зі своїм часом і місцем. Отже, з розумінням змістових складників моди проаналізуємо отримані нами результати емпіричного дослідження, проведеного серед молоді після масштабного вторгнення Росії в Україну. Наводимо результати досліджень на початку війни, коли стан переживання подій людьми був у турбулентності між сприйняттям – несприйняттям, депресією – ейфорією, запереченням і безнадією [3].

На основі теоретико-емпіричного аналізу проблеми моди як засобу самопрезентації особистості її можна вважати детермінованим психологічним явищем, що впроваджує деяку міру єдності й однаковості за допомогою вибору з різних культурних моделей однієї, яка інтерпретується як норма та примушує соціум до її прийняття.

Рис. 4. Роботи молодої дизайнерки Юлії Католик після початку війни

Мода забезпечує можливість розриву з найближчим минулим і підготовку до найближчого майбутнього, вона впорядковує процес переходу від минулого до майбутнього, демонструє нові різноманітні культурні моделі та піддає їх колективному відбору, стає засобом ідентифікації та модифікації структур концепції Я в контексті пристосування особистості до мінливого світу.

Модний процес виховує та формує спільність сприйняття часу, подій, дій. Отже, функція моди як інтегратора за допомогою механізму самопрезентації особистості, де є основою наслідування та самоствердження, здатна надати молодій людині впевненості в тому, що вона не самотня та самодостатня. Мода є важливим механізмом самопрезентації й ідентифікації індивіда із соціальною групою, нацією, народом. Однак вона не завжди є усвідомленим уособленням і усвідомленим прийняттям системи цінностей. Вона пов'язує та відокремлює людей не завдяки внутрішнім переконанням, міцній основі взаєморозуміння, а за допомогою рефлекторних, неусвідомлених оцінок, які найчастіше базуються на рівні суспільного настрою, який за природою мінливий, несвідомий і емоційний.

Резюмуючи, зазначимо, що в половини осіб юнацького віку, які брали участь у дослідженні в перші дні війни Росії в Україні та були у стані психологічної турбулент-

ності, виявилось, однак, позитивне ставлення до моди та її впливу на життя суспільства, також значна кількість досліджуваних підкреслює вплив моди на власне життя, що має свої переваги. У досліджуваній вибірці назагал відсутні особи, яких не цікавила мода. Також було доведено, що чим більш виражене сприйняття моди як засобу самопрезентації молодій людині, що дозволяє їй виглядати привабливіше, тим імовірніше прийняття нею інших людей такими, якими вони є, у їхній індивідуальності та неповторності. Однак чим більш виражене нейтральне ставлення особистості до модних трендів із виокремленням їхніх плюсів і мінусів, тим менш виражене прагнення до матеріального благополуччя, потреби в накопиченні та колекціонуванні речей, неприйняття самої себе, фіксація на власних недоліках і слабких рисах особистості.

Отже, можна зробити висновок, що мода завжди була і залишається невід'ємною частиною життя суспільства та є його дзеркалом. Без сумніву, мода впливає як на окрему особистість, її здоров'я, поведінку та психоемоційний стан, виступає взірцем для наслідування, так і на суспільство загалом. Ставлення молодій людині до трендів у дизайні одягу цілком охоплює її життя, стає для неї своєрідною перепусткою в соціум, фактично, визначає весь простір її існування.

Список використаних джерел:

1. Болотіна Г., Ляшок Н. Дрес-код як частина корпоративної культури організації. *Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону*. 2010. С. 50–53.
2. Дихнич Л. Феномен моди в соціокультурних процесах ХХ століття : автореф. ... дис. канд. іст. наук : 17.00.01. Київ, 2002. 20 с.
3. Католик Г. Ціннісні орієнтації сучасної «золотої молоді». *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2014. Вип. 37. Т. УІІ. С. 85–96.
4. Комих Н. Мода як соціальний феномен в сучасному соціокультурному дискурсі. *Збірник наукових праць з гуманітарних дисциплін «Славути»*. 2013. С. 67–75.
5. Мельник М. Мода в контексті художніх практик ХХ століття : автореф. ... дис. канд. мистецтвозн. : 26.00.01. Київ, 2008. 20 с.
6. Лебедь О. Феномен моди в контексті сучасного суспільства: теоретичний аналіз. URL: <http://sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2015>.
7. Савченко Ю. Мода у молодіжній культурі. 2011. URL: http://sociology.kharkov.ua/docs/magazin/soc_fut/2_2011/06.pdf.
8. Соловійова В. Сучасна вулична мода – реальність вигадливіша за фантазію. URL: <http://smoloskurp.org.ua/-leftmenu-173/2010-12-23-09-23-54/769-2010-12-14-12-45-34.html>.

9. Тканко О. Сучасні концепції дослідження моди. URL: <http://do100verno.com/blog/546/4543>.
10. Федоренко Ю. Феномен моди як форма нормативної поведінки особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2007. Вип. 27–28. С. 100–102.
11. Шестопалова Ю. Еволюція ідеалу краси в динаміці української моди : автореф. дис. ... канд. мистецтвозн. : 17.00.01. Київ, 2007. 164 с.
12. Adler Alfred. *Understanding Human Nature*. Wien, 1934. 169 s.
13. Barnard M. *Fashion as Communication*. London : Routledge, 1996. 209 s.
14. Horn M.J. *The second skin: An Interdisciplinary Study of Clothing* / M.J. Horn, L. Gruel. Boston : Houghton Mifflin Co, 1968. 341 s.

References:

1. Bolotina G.O. (2010). Dress code as part of the corporate culture of the organization / G. O. Bolotina, N.Yu. Lyashok. Actual problems of economic and social development of the region. P. 50–53 [in Ukrainian].
2. Dykhnych L.P. (2002). The phenomenon of fashion in sociocultural processes of the 20'th century : Author's abstract. thesis Ph. D. history Sciences : 17.00.01. K. 20 s. [Electronic resource].
3. Katolik G.V. (2014). Value orientations of the modern "golden youth" Actual problems of psychology : coll. of science works of H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Sciences of Ukraine. K. Vol. 37, vol. VII. P. 85–96 [in Ukrainian].
4. Komykh N.G. (2013). Fashion as a social phenomenon in modern sociocultural discourse. Collection of scientific works on humanitarian disciplines "Slavuta". P. 67–75 [in Ukrainian]
5. Melnyk M.T. (2008). Fashion in the context of artistic practices of the 20'th century : autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree art history : special. 26.00.01 "Theory and history of culture" / M.T. Melnyk, Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
6. Lebed O.A. (2015). The phenomenon of fashion in the context of modern society : theoretical analysis. URL: [//sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/](http://sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/).
7. Savchenko Yu.A. (2011). Fashion in youth culture. URL: http://sociology.kharkov.ua/docs/magazin/soc_fut/2_2011/06.pdf.
8. Solovyova V. (2010). Modern street fashion – reality is more sophisticated than fantasy. URL: <http://smoloskyp.org.ua/-leftmenu-173/2010-12-23-09-23-54/769-2010-12-14-12-45-34.html>.
9. Tkanko O. Modern concepts of fashion research. URL: <http://do100verno.com/blog/546/4543>.
10. Fedorenko Yu.O. (2007). The phenomenon of fashion as a form of normative behavior of individuals. *Bulletin of Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Sociology. Psychology. Pedagogy*. K. : KNU. Issue 27–28. P. 100–102 [in Ukrainian].
11. Shestopalova Yu.A. (2007). Evolution of the ideal of beauty in the dynamics of Ukrainian fashion : autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree art history : special. 17.00.01 "Theory and history of culture". Kyiv. 164 s. [in Ukrainian].
12. Adler Alfred (1934). *Understanding Human Nature*. Vienna. 169 s.
13. Barnard M. (1996). *Fashion as Communication*. London : Routledge. 209 s.
14. Horn M.J. (1968). *The second skin: An Interdisciplinary Study of Clothing* / M.J. Horn, L. Gruel. Boston : Houghton Mifflin Co. 341 s.

УДК 159.955.4:331.361

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2022-1-4>**Ковальчук Зоряна Ярославівна,**

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇЇ РЕФЛЕКСИВНОСТІ

Анотація. Автор статті розкриває зміст рефлексивної діяльності людини під час професійної підготовки в умовах світової пандемії. Зазначає, що така діяльність є беззаперечною умовою оптимального формування та розвитку особистості, а також саморозвитку в часі світової пандемії. Зазначає, що є три компоненти структури, з яких формується рефлексія у ході подолання особистістю наслідків соціальних змін та кризи, зокрема, фіксування рівня свого стану, умов життєдіяльності; визначення причин; оцінювання ефективності власної діяльності, використаних засобів щодо подолання соціальних змін та криз. У науковій праці також розглядаються функції, властиві рефлексії людини в умовах пандемічної кризи: проєктувальна; організаторська; комунікативна, змістова; мотиваційна; корекційна. Також автор зупиняється на тому, що виокремлено близько п'яти рівнів людської діяльності, що свідчить про осмислення особистістю передової практики, різноманітного досвіду організації рефлексії. Зі збільшенням рівня рефлексивної діяльності людини її продуктивність під час професійної підготовки збільшується, а також зростає успішність подолання наслідків особистісних змін, реалізація різноманітних соціальних технологій стає ефективнішою та більш оптимізованою в житті людини та її різних соціальних та економічних ситуаціях.

Ключові слова: розвиток особистості, криза, пандемія, рефлексивна діяльність, професійна підготовка.

Kovalchuk Zoriana. PROBLEMS OF PROFESSIONAL TRAINING OF PERSONALITY IN CRISIS SOCIETY THROUGH THE PRISM OF ITS REFLECTIVENESS

Abstract. The author of the article reveals the content of a person's reflexive activity during professional training in the conditions of a global pandemic. He notes that such activity is an indisputable condition for optimal formation and development of the individual, as well as self-development during the global pandemic. He notes that there are three components of the structure, from which reflection is formed in the course of overcoming the consequences of social changes and crises, in particular, fixing the level of one's condition, living conditions; determination of causes; evaluating the effectiveness of one's own activities, the means used to overcome social changes and crises. The scientific work also examines the functions characteristic of human reflection in the conditions of a pandemic crisis: projective; organizational; communicative, meaningful; motivational; corrective. Also, the author dwells on the fact that about five levels of human activity are distinguished, which indicates the understanding of the best practice by the individual, various experience of organizing reflection. With an increase in the level of reflective activity of a person, his productivity during professional training increases, as well as success in overcoming the consequences of personal changes, the implementation of various social technologies becomes more effective and more optimized in the life of a person and in his various social and economic situations.

Key words: personality development, crisis, pandemic, reflective activity, professional training.

Вступ. Професійне формування особистості та її становлення як суб'єкта повноцінної життєдіяльності можливе завдяки рефлексії людини як активного громадянина соціуму. Це може стати головною детермінантою для самоздійснення та подальшого зростання

особи, бути виміром навчання та виховання, в тому числі її особистісної спрямованості.

Сучасна людина змушена систематично відреагувати на постійні соціальні зміни, рефлексувати. Останні роки переповнені різними викликами, такими як світова пандемія, війна в

Україні, економічна криза, яка з тими подіями тісно пов'язана. Соціальні зміни й окреслені кризи несуть негативні наслідки, що залишають слід у людській свідомості, чинять вплив та перетворюють внутрішній світ і трансформуються у відповідний розвиток.

Особистісний розвиток у працях вчених бачиться як вдосконалення та стрімкий прогрес, спрямований у зрілість вищого порядку, формується людська суб'єктність. У сумнівах, протиріччях та прийнятих особистістю рішеннях проглядається шлях до самоактуалізації, вимальовується характерний стиль розвитку життя, зокрема і професійного становлення. Моніторинг актуального та потенційного в ході особистісного становлення є спрямованим на вияв нереалізованих та прихованих ресурсів. Проектування розвитку не через зіставлення послідовних стадій, а виявлення наявної стадії в зіставленні з ідеалом, з перспективою, з певною моделлю бажаного майбутнього, досягнення якого є рух від того «як є» до того «як повинно бути» [8].

До прикладу, час карантину та самоізоляції в умовах пандемії COVID-19 безпосередньо вплинув на значну частину населення більшості країн світу. Зокрема, стерто звичні правила життя і побуту людей, які викликані змінами усталених соціальних норм та формуванням нових, що посіяло певний «хаос» у структурі суспільних відносин. Майже увесь світ розділився на світ до пандемії COVID-19 і після.

Проблема професійного становлення молоді особистості в недалекому майбутньому теж зазнає негативного впливу через різке зменшення фінансування вищої школи, зменшення надходжень з недержавних фондів через спад прибутків населення та відсутності можливості потенційним здобувачам отримати вищу освіту, зменшення кількості іноземних здобувачів, призупинення інтернаціоналізації вищої освіти через перехід на он-лайн навчання, розрив соціальних комунікацій та реального спілкування між здобувачем та викладачем. Усі ці аспекти безумовно матимуть вплив на якість надання освітніх послуг в часі обмежень через пандемію.

Подібне світове бачення, зміна світоглядних уявлень, як правило, виникає в суспільстві під час надзвичайних та екстремальних ситуацій, стихійних лих, техногенних катастроф, революцій, війн. Щоденні повідомлення кількості про вітальні загрози та й в цілому небезпеку для людського життя, втрату контролю ситуації, невизначеність в завтрашньому дні дестабілізують та травмують психіку людини. Швидкість поширення захворювання, зростання кількості летальних випадків у 2020–2021 рр. була досить висока і зачепила майже всі країни світу.

Світ змінюється внаслідок періоду проживання різноманітних потрясінь, криз, пандемії та стає іншим. Однак і досі немає впевненості у їх завершенні. Але вже сьогодні багато вітчизняних та зарубіжних дослідників підбивають попередні підсумки: аналізують основні допущені помилки, здійснюють аудит уразливостей, коли людський чинник поглиблював проблемну ситуацію та спричиняв сумні соціально-психологічні наслідки. Дослідники наголошують, що багатьох наслідків можна було б уникнути, якщо б в умовах кризи більш вагомішу роль відігравали інформаційні ресурси і сформований ними ціннісний, понятійний, емоційний фон.

Хоча не всім, на щастя, довелося зіткнутися з самим захворюванням на коронавірус та війною безпосередньо, однак майже всі ми були примушені мати справу з медійними, інформаційними, комунікативними, символічними інтервенціями. Таким чином, майже усі люди стали «заражені» більшою чи меншою мірою, мова йде, звісно, про психологічне, емоційне зараження. Значна частина населення, діти та підлітки у тому числі, почувають підвищену тривогу в умовах взаємодії з символічними чи реальними подіями в суспільстві.

Проте нам видається, що інтенсивно занурившись у застосування новітніх форм навчання та роботи, потреба в абсолютно іншій організації відпочинку та дозвілля, можливість використання вільного часу на самоосвіту й саморозвиток дали можливість дещо зменшити вплив на власне життя теми втрати

здоров'я, тривожності та страху відносно пандемії, фінансові проблеми та обмеження в карантині та й загалом – дистанційного навчання. До того ж, пірнувши в саморозвиток та відпрацювання дистанційних форм комунікації у праці та навчанні, ймовірно, можна дати людині відповідний час для інформаційної гігієни та власної рефлексії.

Цікавим напрямком дослідження особистості в часі всесвітньої пандемії є ракурс особистісної рефлексії як унікальної здатності людської свідомості в процесі сприйняття діяльності сприймати й саму себе, внаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість (знання про знання або думка про думку).

Феномен рефлексії у наукових працях вчених підтримали та продовжили українська психолого-дослідницька спільнота, зокрема, цією темою займалися М. Боришевський, С. Васьківська, С. Максименко, В. Юрченко, Т. Яценко, З. Ковальчук. Вони переконують у потребі формування майбутніх фахівців різних рівнів саме рефлексії, здатності проєктувати, прогнозувати та програмувати свою професійну та соціальну діяльність. Саме тому проблемою нашого дослідження є існуюче протиріччя між потребою у компетентних фахівцях у суспільстві та досить незначним арсеналом психолого-технологічних можливостей під час дистанційних форм навчання, які покликані сприяти професійній рефлексії ще на етапі професійної підготовки особистості.

Учена Ю. Безгіна, характеризуючи поняття рефлексії, запевняє, що вона розвивається стадіями, а її усвідомлення проходить на різних східцях усвідомлення самості, позаяк пізнання себе є в основі саморегуляції та постійного контролю особистості, і це лягає в канву її професійного становлення. Останнім часом рефлексія професіоналізації особистості досліджувалась достатньо широко. Адже питання навчальної рефлексії у наукових пошуках пов'язано як з викладацькою діяльністю у закладі вищої освіти, так і з навчальною діяльністю здобувача вищої освіти. Професійний розвиток здобувача нам вбачається неможливим без відповідного рівня рефлексії.

Науковець О. Кононко стверджує, що рефлексія є «здатністю зростаючої особистості усвідомлювати свої особливості і те, як вони сприймаються іншими, а також будувати свою поведінку з урахуванням можливих реакцій інших (у першу чергу, авторитетних)» [4].

Поняття «рефлексії» перекладається з латині як «повернення назад», «відображення». Цю категорію активно досліджують у педагогіці, психології та філософії.

Філософи, трактуючи поняття індивіда, пов'язують його рефлексію з роздумами про самого себе; самоспостереженням; аналізом власних дій, думок, емоцій; зверненням свідомості на себе, усвідомленням свого внутрішнього стану. Породження нового знання у свідомості індивіда – це завжди рефлексія.

Психологи розглядають рефлексію як процес самопізнання особистістю власних внутрішніх станів та психічних актів. Зокрема, соціальні психологи стверджують, що рефлексія є не тільки розумінням та знанням людини самої себе, а й усвідомленням нею оцінки його іншими індивідами. Тобто це уявне відображення позиції іншого з його точки зору. Рефлексія – це процес взаємного дзеркального суб'єктного відображення самого себе та один одного, при цьому свідомість суб'єктів може бути і неадекватною, спотворювати відтворюючий предмет рефлексії.

На думку науковця О. Бандурко, рефлексія – це усвідомлення людиною того, як її сприймає співрозмовник; стереотипізацію; це «класифікація форм поведінки й інтерпретація їх причин шляхом віднесення до явищ, що вже відомі, чи здаються відомими, тобто такими, що відповідають соціальним стереотипам» [1, с. 137].

Рефлексуючи людина усвідомлює власну діяльність, в тому числі професійне становлення, а її мета в тому і полягає, щоб виявити, згадати, зафіксувати та глибоко усвідомити алгоритм та компонент своєї діяльності: її призначення та зміст, способи та типи здійснення, шляхи реалізації дій та їх вирішення, одержані результати і т. ін. Рефлексія передбачає вивчення, дослідження, аналіз суб'єктом вже реалізованої, здійсненої діяльності. Все

це відбувається з метою фіксації результатів діяльності, причин і наслідків дії, що сприяє підвищенню ефективності цієї діяльності надалі [6].

Завдяки рефлексивній діяльності людини покращується її взаємодія з іншими, вона сприяє оцінному, критичному ставленню людини до себе та своєї діяльності. Рефлексія є джерелом внутрішнього досвіду індивіда, способом його самопізнання і необхідним інструментом мислення [6].

Освітній процес та система освіти загалом організовують людині рефлексивну діяльність. Насамперед вони формують рефлексивну культуру особистості. Акцентом у педагогічній роботі звичайно є розвиток. А тому саме створюючи умови розвитку та саморозвитку здобувача вищої освіти, в тому числі й педагога, відбувається головне завдання педагогічного процесу.

Тобто педагогічний процес існує саме для того, щоб його учасники отримували позитивні особистісні зміни, як у діяльності, так і у її мотивах, почуттях та емоціях, знаннях та уміннях тощо.

Позаяк рефлексія у педагогічній психології дозволяє прийняти себе – дозволити собі бути таким, як є, побачити себе справжнього, без ілюзій і брехні, з достоїнствами і недоліками, дозволити собі бути собою, відмовитися від боротьби з собою, заспокоїтися і продовжувати свій шлях. Також рефлексія того, що не приймаєш у собі; прийняти інших означає дозволити їм бути такими, які вони є, визнати їх унікальність, не намагатися змінити або переробити, не засуджувати або відкидати за недоліки. Рефлексія того, чого не приймаєш в інших; прийняти реальність – дозволити їй бути такою, яка вона є, визнати її без умов, вчитися у реальності; рефлексія того, чого не приймаєш в навколишній дійсності; рефлексія того, що заважає прийняттю (страхи, заборони, засудження, «гординя», ідеалізовані або неадекватні уявлення, небажання що-небудь змінювати) [4, с. 330].

Головною сутнісною ознакою соціальних стратегій діяльності особистості в умовах соціальних змін рефлексія відображає та дає

оцінку учасникам процесу взаємодії, відповідного стану власного економічного та соціального розвитку, в тому числі і економічного та соціального розвитку країни, де проживає особа. Вона проходить процес ідентифікації себе з економічною ситуацією, яка склалася, та її детермінантами.

Рефлексія є головною умовою оптимального розвитку та саморозвитку людини, її загальної та економічної культури. На підставі цього можна визначити функції рефлексії в процесі подолання суспільної кризи. Рефлексія робить людину суб'єктом своєї активності в сьогоденні, у взаємодії з навколишнім світом [9], тобто сприяє прояву самостійності, усвідомленості, творчості в професійній діяльності. Особистість усвідомлює себе і свої можливості, формує установку на впевненість у своїх власних силах у вирішенні різних життєвих, економічних проблем, а також проблем подолання суспільної кризи завдяки саме рефлексивній діяльності.

Відзначимо, що процедура рефлексії здійснюється у процесі предметної (господарсько-економічної, професійної) діяльності (взаємодії), при тимчасовій її зупинці, або після здійснення, завершення предметної діяльності (взаємодії). Конструктивний процес особистісного і професійного розвитку людини, продуктивна професійна взаємодія з іншими в рамках будь-якої ситуації життєдіяльності – це послідовне чергування предметної та рефлексивної діяльності їх учасників [7].

Три провідні структурні компоненти складають процедуру рефлексії в процесі подолання людиною кризи, спричиненої пандемією. Це фіксування рівня свого фінансово-економічного стану, умов життєдіяльності; визначення причин цього; оцінка продуктивності своєї діяльності, застосованих заходів щодо подолання наслідків соціальних змін через світову пандемію.

Важливим кроком у здійсненні процедур рефлексії у процесі подолання людиною наслідків кризи пандемії є виокремлення і фіксування причин відповідного стану розвитку. Серед них ми можемо виокремити, зокрема, успішність взаємодії, різноманіття

видів діяльності, їх глибину та зміст, позитивний клімат спілкування, місце для творчості, власну цінність та значимість у вирішенні завдань та проблем в діяльності, різноманітні та креативні методи подолання наслідків соціальних та економічних змін та криз тощо.

Таким чином, особистість на цьому етапі точніше визначає причинно-наслідкові зв'язки зафіксованого рівня свого стану та умов життєдіяльності.

Завершується процедура рефлексії в процесі подолання людиною наслідків кризи періоду пандемії, оцінкою продуктивності своєї діяльності та застосованих заходів щодо виходу з неї.

Можна припустити, що діяльність суб'єкта у подоланні кризи пандемії з реалізації процедури рефлексії і є суттю, основою його рефлексивної діяльності.

У процесі своєї рефлексивної діяльності особистість повинна усвідомлювати і використовувати в цьому процесі різноманітні форми і методи рефлексії, відповідні соціально-економічній ситуації, адекватні її індивідуальним, статевим особливостям.

Отже, аналізуючи існуючу рефлексивну практику, можемо визначити деякі головні форми рефлексії особистості, яка знаходиться у періоді професіоналізації, зокрема усну (вербальну), графічну (письмову), рухову (пластичну), чуттєво-емоційну, образотворчу.

Однією з основних форм рефлексивної діяльності особистості, що відіграє неабияке значення у процесі професійної підготовки, є вербальна, яка виявляється в рефлексивному висловлюванні, в якому виражаються всі аспекти процедури рефлексії в процесі подолання людиною наслідків кризи пандемії.

Про різні рівні рефлексії діяльності людини свідчить осмислення передової практики, різноманітного досвіду організації рефлексії. Таким чином, можна дати характеристику цих рівнів, спираючись на структурні компоненти процедури рефлексії в процесі подолання людиною наслідків фінансової, економічної кризи.

Перший – це рівень фіксації, на якому суб'єкт тільки фіксує окремі параметри,

окремі характеристики, окремі компоненти стану свого розвитку; не прагне визначити причини цього стану; дає поверхневу оцінку або взагалі не дає оцінки свого розвитку в результаті діяльності, взаємодії.

На другому, більш глибокому, рівні, нормативному, суб'єкти рефлексивної діяльності фіксують стан свого розвитку, співвідносячи окремі його компоненти з нормою, еталоном, стандартом розвитку; визначають окремі причини стану розвитку; дають оцінку діяльності, взаємодії, стану свого розвитку.

Третій рівень рефлексії, аналітичний (проблемний), характеризується тим, що суб'єкт рефлексивної діяльності фіксує достатньо повно стан свого розвитку в різних сферах; співвідносить стан свого розвитку з нормою, еталоном розвитку; визначає причини стану розвитку; виявляє закономірності, тенденції здійснюваної діяльності, взаємодії, проблеми особистісного розвитку, дає оцінку стану свого розвитку, а також окремих компонентів діяльності, взаємодії.

Носіям четвертого рівня, концептуального, притаманне прагнення в рефлексивній діяльності зафіксувати стан свого розвитку в різних сферах; співвіднести стан свого розвитку з критеріями розвитку, з еталоном; визначити та проаналізувати причини стану розвитку; визначити закономірності, тенденції здійснюваних діяльності, взаємодії; усвідомити проблеми здійснюваних діяльності, взаємодії, свого розвитку; прагнення проектувати рішення проблем діяльності, взаємодії; створювати концепцію свого розвитку в умовах подолання наслідків світової пандемії.

Найбільш високий п'ятий, оцінно-ціннісний, рівень рефлексії. На цьому рівні суб'єкти процесу подолання наслідків пандемії достатньо аргументовано дають оцінку стану свого розвитку, продуктивності діяльності, взаємодії; їм притаманне глибоке усвідомлення того чи іншого набутого знання, вміння, досягнення того рівня розвитку, здійснюваної діяльності, взаємодії як особистісних цінностей. Вони дуже повно фіксують стан свого розвитку в різних сферах; співвідносять стан свого розвитку з еталоном, критеріями розвитку;

визначають причини стану розвитку: виявляють причинно-наслідкові зв'язки між станом розвитку та здійсненими діяльністю, взаємодією; виділяють закономірності, тенденції діяльності, взаємодії, свого розвитку [5].

Ми вважаємо, що під час організації освітнього процесу з метою запуску в ньому механізму рефлексії варто створювати професійно спрямовані ситуації, квести, які б змусили здобувачів вищої освіти наштотуватись на те, що заставляє замислитись. Адже відомо, що істина породжується тоді, коли відповідна ситуація нас вимушує діяти відповідним чином, коли ми відчуваємо потребу, що спонукає до пошуку. Думка усвідомлюється та переосмислюється лише тоді, коли вона має проблемний характер.

Саме тому доречним є використання методу рефлексивного полілогу, який спрямований на формування рефлексії під час прийняття пошуку та прийняття рішення в колективі [2].

Впровадження цього методу має такі етапи дій: окреслення проблеми, що вивчається; створення цілісного образу проблемної ситуації чи події та розуміння ролі різних чинників її формування; формування ідей у мікрогрупах в напрямку зняття проблеми, погодження усіх пропозицій та поєднання їх в узагальнені принципи розвитку за порядком їх значення. В результаті створюється банк пропозицій відповідно проблемі та є змога розробити проект вирішення проблеми.

Полілогічна рефлексія конструюється як послідовне залучення усіх учасників освітнього процесу до обговорення відповідно до їх активності чи компетентності. Це забезпечить сприятливий мікроклімат в групі здобувачі, зникнуть протистояння та конфлікти. Такий принцип проведення дискусії та обговорення проблеми дає можливість розвитку здатності не лише слухати, а й чути, вибудовувати власну думку, концепцію свого бачення, а також шляхи вирішення.

Звичайно, дистанційні методи навчання, які зараз повсякчас використовуються за причини як світової пандемії, так і проведення широкомасштабних військових дій в Україні,

дещо ускладнюють виконання окреслених методів роботи на заняттях, проте не виключають можливість їх використання. Педагогічна майстерність та особистісна харизматичність науково-педагогічного працівника у цій ситуації виходить на перший план. Так, опрацювання проблеми одного рівня призводить до роботи над проблемою вищого рівня, варто здійснити прорахунок негативних та позитивних наслідків їх виконання.

Відбувається як предметне, так і позиційне бачення професійних ситуацій, до того ж на різних рівнях рефлексії, актуалізуються різні смисли проблеми, яка досліджується, відбувається самовизначення здобувачів.

Ефективними також стали такі методи рефлексивного навчального середовища, як рефлексивні контрасти, концептуалізація, рефлексивне коктейлювання тощо.

Завдяки методу рефлексивних контрастів стає можливою допомога здобувачам вищої освіти осмислити різноманітні аспекти цього феномену, зокрема щодо форм організації технологій професійного навчання, партнерів комунікації, власного життя та уявлення про себе. А це дозволяє рефлексувати реальність та прийняти відповідні рішення щодо власної професіоналізації [9].

Цей метод дає змогу створювати уявлення про себе як про сам феномен, про можливі позитивні чи негативні його варіанти. Отож здобувачі описують самостійно найгірший, найкращий та реальний варіанти, виокремлюють основні їх характеристики, що допоможуть їх згодом оцінити. Така робота допомагає здобувачам вищої освіти мати активну позицію щодо самопізнання, адже активізуються деякі процеси рефлексивного осмислення та переосмислення феноменів, які досліджуються.

Наступний прийом концептуалізації є тематичним узагальненням змістовних смислів, які проявляються під час рефлексії, та відбувається як типологізація, схематизація, моделювання, теоретичні доповіді і т. ін. Саме у груповій роботі стає можливим виявляти й розвивати здатності до самостійного віднаходження й узагальнення під час професійної підготовки

через індивідуальний досвід, порівнювати свої власні сенси, разом окреслювати особистісні, професійні значення та поняття, відчуючи групову єдність через проживання особистісних саморозвитків та групову співтворчість.

Метод рефлексивного коктейлювання застосовується для організації процесу обговорення в колективі професійних проблем. Завдяки йому відбувається організація змішаних («коктейльних») груп після зібрання інноваційного матеріалу в малих групах, у яких їх учасники вже напрацювали деякий матеріал із зазначеної тематики. Головна мета цього методу полягає у швидкому інформуванні щодо розробок всередині мікрогруп, формування загальних позицій, окреслення групової ефективності такої колективної роботи щодо мети й завдань навчально-професійної діяльності. Застосовуючи таку техніку, здобувач вищої освіти матиме змогу озвучити власне ставлення до проблеми, оцінити зміни, які відбуваються в інших та в самого себе. У професійній рефлексії такий компонент проявляється як інформаційний контакт та взаємодія з викладачем, іншими здобувачами вищої освіти, а також світом, у ставленні до таких діалогів набувається досвід вирішення конфліктних та невизначених ситуацій різного характеру, формування власного досвіду, поведінки в інформаційному просторі та її формування у здобувачів вищої освіти. Робота у групі відбувається за синергетичним ефектом, тобто результат роботи групи є більшим за суму роботи окремих здобувачів.

Рефлексія має здатність розвиватись і через включеність до аналітичної та оцінної навчально-практичної роботи, яка допомагає формувати відповідне самоуявлення, уявлення щодо інших людей, які є в оточенні здобувачів, додає професійного досвіду.

Саме тому варто використовувати під час освітнього процесу розв'язання професійних задач, які сформовані на основі ситуацій конфліктного змісту. Така робота потребує визначення підстав та причин виникнення того чи іншого здійсненого вибору.

Під час здійснення свого вибору у здобувача вищої освіти реалізується можливість

показати відповідні рівні ставлення, переконань, мотивів, системи цінностей, які врегульовують свідомість та поведінку. І в такому випадку є важливим досягти точності очікувань рефлексивності, аналізу складних професійних ситуацій та виправданих дій у процесі професіоналізації.

Висновки. Отже, рефлексія є інструментом та водночас продуктом навчання упродовж життя. Вона визначає не лише вектор розвитку однієї особистості, а й загалом соціуму, який детермінований відповідними завданнями та стратегіями життєдіяльності. Вона також допомагає усвідомити та скласти цілісне уявлення щодо змісту та способів власної діяльності, критично проаналізувати свій попередній досвід, сьогоднішній стан подій та свого майбутнього, суб'єктивує власну діяльність. Рефлексія підвищує власну професійну майстерність, впливає на формування позитивного ставлення до соціальних змін, розвиває творчу активність та впевненість у власних професійних вміннях та знаннях, підвищує мотивацію до саморозвитку, формує вміння прогнозувати результати своїх дій та узагальнювати власні надбання.

Можемо підсумувати, що з підвищенням рівня рефлексії людини продуктивнішою та успішнішою стає її діяльність з подолання наслідків соціальних змін, пов'язаних зі світовою пандемією, а також особистісної, фінансової, економічної кризи, а звідси – стає більш ефективною реалізація різноманітних технологій соціальних змін та оптимізації життя та діяльності людини за будь-якого економічного та соціального середовища.

Розвиток рефлексії здобувачів вищої освіти відбувається за допомогою методів рефлексивного полілогу, створення середовища рефлексії, використання рефлексивно-ігрових методів розвитку, різних видів соціально-психологічних тренінгів. Також великого значення набуває включеність майбутніх фахівців в аналітичну, оцінну, пошукову та практичну діяльність, що формує чітке уявлення про себе як фахівця, інших людей та збагачує досвід у майбутній професії. Головні методи – це вирішення педагогічних та психо-

логічних завдань, моделювання проблемних та неоднозначних ситуацій, залучення здобувачів до життєвих ситуацій через зміни умов у завданні. Саме така реалізація на практиці відповідних методів навчання може посприяти формуванню рефлексії у здобувачів вищої освіти під час їхньої професійної підготовки.

Наша тема має широкий спектр майбутніх розвідок, а тому перспективами нашого дослідження бачимо виокремлення основних векторів підвищення рівня рефлексії здобувача вищої освіти, а також емпіричний аналіз визначеної проблеми у розрізі порівняння рефлексії з погляду гендеру, віку, фаху, соціального статусу.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М. Основи психології і педагогіки : підручник для вищ. навч. закладів МВС України / Національний ун-т внутрішніх справ, 2003. 336 с.
2. Волкова Н.П., Батраченко І.Г. Формування рефлексії магістрантів педагогіки вищої школи у процесі професійної підготовки. *Вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки, 2015. № 1(9). С. 94–101.
3. Ковальчук З.Я. Особистісна рефлексія в умовах постійних соціальних змін. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2021. Вип. 4. С. 177–183.
4. Кононко, О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
5. Лосієвська О.Г. Тренінг інтелектуальної, особистісної та соціальної рефлексії як засіб профілактики суїцидальних тенденцій у підлітків. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. Луганськ : Видавництво СХУ ім. В.Дала, 2005. № 3(11). С. 167–172.*
6. Михальченко Н.В. Модель патріотичної рефлексії особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки : зб. наук. пр.* Вип. 2.12(103). 2012. С. 124–128. URL: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/25_20.pdf.
7. Найдьонова Л.М. Групова рефлексія як механізм реконструкції соціальних настановлень : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2014. 246 с.
8. Найдьонова Л. «Як працює рефлексія?», або Дискурсивні функції рефлексивного капіталу. *Науковий журнал «Психологічні перспективи». Спеціальний випуск «Психологія професійної діяльності працівників соціальної сфери»*. 2012. С. 167–174.
9. Носко Л.А. Методологія поняття рефлексії як психолого-педагогічної категорії. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України* / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 28. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. С. 354–364. URL: <http://problempsp.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/03/28-31.pdf>.
10. Ярош Н.С. Вплив саногенної рефлексії на стрес-долаючу поведінку особистості. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України* / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 34. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 651–662.

References:

1. Bandurka O. M. (2003). *Osnovy psykholohii i pedahohiky : pidruchnyk dlia vyshch. navch. zakladiv MVS Ukrainy* [Basics of psychology and pedagogy: a textbook for universities. education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: Natsionalnyi un-t vnutrishnikh sprav, 2003. 336 s. [in Ukrainian].
2. Volkova N.P., Batrachenko I.G. (2015). *Formuvanya reflexiyi magistrantiv pedagogiky vyschchoyi shkoly u procesi profesynoyi pidgotovky* [Formation of reflection of master's students of pedagogy of the higher school in the process of professional training]. *Visnyk dniproetrovskogo universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya "Pedagogika I psychologiya"*. Pedagogichny nauky. 2015. № 1 (9). S. 94-101. [in Ukrainian].
3. Kovalchuk Z.Ya. (2021). *Osobystisna reflexiya v umovach postiynykh zmin* [Personal reflection in the conditions of constant social changes]. *Socialno-pravovi studiyi: naukovo-analitychnyi gurnal* / gol. Red. O. Balyns'ka. Lviv. L'vDUVS, 2021. Vyp. 4. S. 177-183. [in Ukrainian].
4. Kononko, O. L. *Sotsialno-emotsiinyi rozvytok osobystosti* [Socio-emotional development of personality]. K.: Osvita, 1998. 255 s. [in Ukrainian].

5. Losijevs'ka O. G. (2005). Trening intelektual'noi', osobystisnoi' ta social'noi' refleksii' jak zasib profilaktyky sui'cydal'nyh tendencij u pidlitkiv [Intellectual, personal and social reflection training as a means of preventing suicidal tendencies in teenagers]. *Teoretychni i prykladni problemy psihologii'* : zb. nauk. pr. Lugans'k : Vydavnytvo SNU im. V.Dalja. 2005. № 3 (11). S. 167–172. [in Ukrainian].
6. Myhal'chenko N. V. (2012). Model' patriotychnoi' refleksii' osobystosti [A model of patriotic reflection of the individual]. *Naukovyj visnyk Mykolai'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. O. Suhomlyns'kogo. Serija : Psihologichni nauky : zb. nauk. pr. Vyp. 2.12 (103). 2012. S. 124–128. [Elektronnyj resurs] Rezhym dostupu : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/25_20.pdf [in Ukrainian].*
7. Najd'onova L. M. (2014). Grupova refleksija jak mehanizm rekonstrukcii' social'nyh nastanovlen' [Group reflection as a mechanism of reconstruction of social guidelines] [Tekst] : dys. ... kand. psihol. nauk : 19.00.05. Nac. akad. ped. nauk Ukrai'ny, In-t psihologii' im. G. S. Kostjuka. K., 2014. 246 s. [in Ukrainian].
8. Najd'onova L. (2012). «Jak pracjuje refleksija?», abo Dyskursyvni funkcii' refleksyvnogo kapitalu ["How does reflection work?", or Discursive functions of reflective capital.]. *Naukovyj zhurnal «Psihologichni perspektyvy». Special'nyj vypusk «Psihologija profesijnoi' dijal'nosti pracivnykiv social'noi' sfery».* 2012. S. 167–174. [in Ukrainian].
9. Nosko L. A. (2015). Metodologija ponjattja refleksii' jak psihologopedagogichnoi' kategorii' [Methodology of the concept of reflection as a psychological and pedagogical category]. *Problemy suchasnoi' psihologii'* : zbirnyk naukovykh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny / za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufrijevoi'. Vyp. 28. Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2015. S. 354–364. [Elektronnyj resurs] Rezhym dostupu : <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/03/28-31.pdf>. Nazva z ekranu. [in Ukrainian].
10. Jarosh N. S. (2016). Vplyv sanogennoi' refleksii' na stres-dolajuchu povedinku osobystosti [The influence of sanogenic reflection on the stress-overcoming behavior of the individual]. *Problemy suchasnoi' psihologii'* : zbirnyk naukovykh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny / Za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufrijevoi'. Vyp. 34. Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2016. S. 651–662. [in Ukrainian].

УДК 128.572.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2022-1-5>

Мрака Наталя Миколаївна,

кандидат психологічних наук,
Інститут управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0706-7174>

ВПЛИВ МЕДІА-КОНТЕНТУ НА СТУДЕНТСЬКУ МОЛОДЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ (ПРИКЛАД ОПРАЦЮВАННЯ ФІЛЬМУ «УКРАЇНА В ОГНІ 2»)

Анотація. У статті розгорнуто тему впливу медіа-контенту під час війни. Йдеться про відображення теми війни у медіа-просторі та роботах митців, зокрема кіно-митців, про формат і наповнення медіа-контенту сьогодні. Розглянуто вплив війни і переживання її як колективної травми, етапи подолання колективної травми, зокрема першого із них – створення арт-об'єктів, що пов'язані з травмивними подіями: пам'ятників, фотоальбомів, книжок спогадів, виставок, музеїв, кінофільмів як свідчень пам'яті багатьох людей. Теоретично обґрунтовано умови зцілення колективної психічної травми, а саме через спільне проживання та спільну творчість. У даній статті представлено результати обговорення і опрацювання теми впливу війни та способів обговорення важких тем втрати через мистецтво, зокрема документальне кіно. Неоцінено важливу справу в цьому контексті роблять автори «Україна в огні-2», які вже випустили 311 серій. У даному (пілотному) дослідженні розглянуто питання впливу представленого медіа-контенту на психоемоційний стан особистості під час війни, проаналізовано доцільність проведення групових психоедукаційних та кінотерапевтичних занять. Зосереджено увагу на те, яка роль і місце документального кіно серед іншого впливового медіа-контенту в інформаційному просторі України. Порушено питання емоційного сприйняття як потреби в якісному відео-контенті саме такого формату, який виділяється із величезної маси та порушує рутинний і хаотичний процес медіаспоживання. Щодо теоретичних аспектів, то висвітлено аргументацію використання документального кіно як арт-медіа, що найкраще висвітлює події під час війни і може бути застосованим в опрацюванні колективної травми. Навчально-терапевтичний формат семінарського заняття дозволив екологічно продіагностувати та опрацювати тему травмивного досвіду. За основу нами взято розуміння мистецтва як засобу легітимізації травми війни та зцілення колективної травми. Висвітлено питання про психологічний вплив фільму. Формат однохвилинних серій – короткометражки, що нагадують «флешбеки» про те, що важко забути, і те, що має емоційний вплив на пам'ять – амальгама звуків, кольорів і подій. Воєнні події мають травмивний ефект і спричиняють травму свідка. Про неоднозначний процес, що має психологічний вплив як на авторів відеосвідчень, кіно-творців, так і на глядачів. Про труднощі перегляду фільму, його сприймання і тригери, як з цим давати раду, не знецінюючи, а, навпаки, констатуючи значення кіно для роботи із травмою.

Ключові слова: стрес, втрата, психогігієна, психопрофілактика, емоційна саморегуляція, ресурси, копінг-стратегії, резильєнтність, колективна травма, травма свідка.

Mraka Natalia. THE INFLUENCE OF MEDIA CONTENT ON STUDENT YOUTH DURING THE WAR IN UKRAINE (BASED ON WORK WITH THE FILM “UKRAINE ON FIRE 2”)

Abstract. The article deals with the topic of influence of media content during a war. It details the reflection of the theme of war in the media space and works of artists, in particular film artists, about the format and content of media content today. The article analyses the influence of the Russian-Ukrainian war and its experience as a collective trauma, the stages of overcoming collective trauma, in particular the first of them: the creation of art objects related to traumatic events: monuments, photo albums, books of memories, exhibitions, museums, films as collective forms of people's memories.

The article suggests conditions for healing collective mental trauma, namely through collective re-living and joint creativity. This article presents the results of discussion and elaboration of the topic of the impact of war and ways of discussing difficult topics of loss through art, in particular through documentary cinema. In this context, the authors of “Ukraine on Fire 2” (as of the date: 312 episodes) present an invaluable work. The (pilot) study

examines the issue of the influence of the presented media content on the psycho-emotional state of the individual during the war was considered, the feasibility of conducting group psychoeducational and film therapy classes. It focuses attention on the role and place of documentary cinema among other influential media in the information space of Ukraine.

It also presents the issue of emotional perception as a need for high-quality video content in such a format that stands out from the huge mass and disrupts the routine and chaotic process of media consumption.

In terms of theoretical aspects, the article advances the argumentation as to the use of documentary film as art media which best presents events during the war and can be applied in the processing of collective trauma. The educational and therapeutic format of the seminar based on the study of the film "Ukraine on Fire 2" made it possible to ecologically diagnose and work on the topic of traumatic experience. The basis is the understanding of art as a means of legitimizing the trauma of war and healing collective trauma. The article highlights the issue of the psychological impact of the film. The short format of this one-minute series resemble "flashbacks" about things that are difficult to forget and that have an emotional impact on memory: amalgam of sounds, colors and events. War events have a traumatic effect and cause trauma to the witness. The article details an ambiguous process that has a psychological impact on the authors of video testimonies, filmmakers, and viewers. Finally, it spells out the difficulties of watching the film, its perception and triggers, how to deal with this without devaluing, but on the contrary stating the importance of cinema for working with trauma.

Key words: *stress, loss, psychohygiene, psycho-prevention, emotional self-regulation, resources, coping strategies, resilience, collective trauma, witness trauma.*

Проблема та її актуальність. Українці живуть у реальності війни, а з 24 лютого 2022 року – реальності повномасштабного вторгнення чи великої війни, що кидає нові та щоденні виклики та випробування суспільству. Вони фіксуються різними засобами медіа, зокрема й арт-медіа, які представляють мистецьке відображення та опрацювання цієї реальності. Одна із найбільш адекватних (у смислі зв'язку з реальністю) форм таких медіа – це документальне кіно (в межах кінознавства використовується термін «неігрове кіно»). В цьому випадку йдеться про фільм «Україна в огні 2» [10] – однохвилинний документальний серіал у форматі мобільного кіно, заснований переважно на відео очевидців, який щоденно виходить з 1 березня 2022 року. В нашому пілотному дослідженні представлено опрацювання цього фільму як медіа-контенту студентами-психологами, які опановують навички роботи із дистрессами та психологічними травмами. Таке опрацювання та його результати представляють певне розуміння того, що відбувається в суб'єктивній реальності її носіїв, та як медіа-контент впливає на суспільство.

Мета статті – представлення результатів опрацювання (осмислення) групою студентів-психологів документального фільму «Україна в огні 2» з метою виявлення його впливу як форми медіа-контенту на студентську аудито-

рію. Зазначений фільм методологічно постає як змістовний засіб дослідження, а опитування – як форма такого дослідження.

Виклад основного матеріалу статті. Питання впливу війни – російської агресії (зокрема повномасштабного вторгнення чи великої війни) на психічне здоров'я залишається сьогодні актуальним. Психологи та психотерапевти об'єднуються, аби вдосконалити надання психологічної підтримки населенню. Травмівний досвід, який отримують українці сьогодні, з одного боку, об'єднує спільним переживанням і болем, а з іншого – переживається по-різному.

Істотний вплив на психічне здоров'я, психоемоційний стан відіграє **медіа-контент** про війну в Україні. Він характеризується постійністю (щоденно) та інтенсивністю. Крім того, медіа-контент формує узагальнене відображення та конструює нову реальність. Його важливість у нашому контексті полягає у тому, що, попри різні досвіди переживання, водночас є необхідність у формуванні образу (образів), які відображають спільність переживання. Досвід жертви (потерпілого) від безпосереднього переживання насильства, ракетної атаки на власну оселю, життя в окупації – це один рівень переживання, а досвід спостереження за таким досвідом інших, зокрема співвітчизників – це інший досвід. В першому випадку маємо суб'єктивну реаль-

ність, а в другому – об'єктивну реальність. Водночас ці реальності поєднує й узагальнює медіа, які формують певний контент – нову реальність. Природа такої реальності є складною, дискусія щодо неї продовжується, а досконале осмислення виходить за межі мети та завдань цієї статті. Водночас можна констатувати, що медіа-контент зацікавлює дослідників як форма відображення реальності і цим уможливорює науково обґрунтоване дослідження впливу на психічне здоров'я, оскільки засади такого дослідження *об'єктивуються*.

В нашому випадку йдеться про аудіовізуальний контент, вибраним прикладом якого є обраний документальний фільм. Він постає як певне відображення суб'єктивної (свідчення очевидців) та об'єктивної реальностей про війну.

Кіно (кінематограф) у певному розумінні є аудіовізуальним мистецтвом, представлений у специфічних формах – фільмах. Роль мистецтва в суспільстві у період війни залишається вагомою. Поряд із такими формами, як журналістика і наука, мистецтво пропонує специфічне опрацювання реальності, що виражається у творенні чогось нового, що, зазвичай (хоч, і не завжди), апелює до високих, естетичних почуттів. Мистецтво виконує різноманітні функції, серед яких і фіксування реальності, її осмислення.

Наше дослідження виявляє, що медіа-контент і, зокрема, фільм «Україна в огні 2», його опрацювання виявляє **колективну травму** українців – травмівний досвід переживання війни. Стрічка, мовою медицини, демонструє цю травму, виявляє її різні симптоми. Діагностика колективної травми не є самоціллю, покликанням є її опрацювання, подолання, зцілення, загоєння, лікування, терапія (наразі триває пошук відповідної термінології).

Опрацювання колективної травми теж охоплює створення арт-об'єктів, зв'язаних із травмівними подіями – пам'ятників, фотоальбомів, книжок спогадів, виставок, музеїв, кінофільмів як свідчень пам'яті багатьох людей.

Колективна травма, від якої суспільство не вилікувалося, «делегується» наступному поколінню. Травмівний досвід має власти-

вість «мігрувати» у сферу колективного несвідомого і там може впливати на різноманітні аспекти суспільного життя.

Термін «колективна травма» не має загальноновизнаного визначення. Загалом, як відзначає професор Гілад Хіршбергер, колективна травма вказує на «психологічні реакції на травмівну подію, яка впливає на все суспільство» [16]. Колективна травма не так стосується історичного факту чи події, як є колективною пам'яттю про жахливу подію, яка сталася з групою людей [16].

Колективна травма визначально стосується групи, але має й індивідуальний вплив. Як відзначає шведський клінічний психолог Петер Келлерман, «Я особливо цікавлюся тим, як «колективна травма» дуже глибоко впливає на кожного. Вона навіть передається з покоління до покоління і стає частиною культурної ідентичності»* [12]. Психолог виявив цікавий факт: нащадки жертв Голокосту часто переживають у сновидіннях, мріях та фантазіях усі ті жахіття Другої світової війни, які зазнали їхні прабабушки. Келлерман метафорично описує вплив подій: «Травма як тінь, яка присутня в душах людей, і ця тінь потрапляє в душі їхніх близьких» [12]. Так, люди, які пережили голод, ніколи не викидають хліб, вони змушують своїх дітей багато їсти, і ті змушені все з'їдати, щоб їх заспокоїти. Таким чином, травма батька, його підсвідома пам'ять передається дитині, стає його пам'яттю.

Подібний травмівний досвід і колективну травму пережили й українці під час Голодомору. Як відзначає професор Андрій Маслюк, «[В українців] на побутовому рівні досі у турботі про дітей у батьків на першому місці питання про задоволення базових потреб: чи не голодні й не замерзли. Досі у нашій країні люди створюють запаси харчів» [15].

В аспекті розуміння колективної травми варто зазначити, що це явище стосується великих груп людей. В цьому контексті йдеться про колективну травму українців (чи доцільно говорити й про травми різновидів колективів, груп – наприклад, вдів полеглих воїнів, дітей війни, це окреме питання, варте дослідження). Причиною такої травми є,

для цілей цього дослідження, війна, зокрема те, що позначається такими термінами, як «повномасштабне вторгнення», «повномасштабна війна» чи «велика війна».

Історично в аспекті подій, які спричинили колективну травму, маємо приклад Другої світової війни, в якій Україна зазнала багато втрат, які замовчувалися. Олександр Довженко, до прикладу, доносив цю правду у художніх працях, кіно, щоденниках, зокрема в повісті «Україна в огні». Такою за аналогією є і теперішня повномасштабна війна як катастрофа, що пов'язана із загибеллю українців, можливою втратою свободи, незалежності держави, окупацією, полонем, фільтрацією та іншими засобами ведення війни Росією. В цьому смислі контекстно зрозумілою є назва сучасного фільму – «Україна в огні 2».

Подолання колективної травми можливе через спільне проживання та спільну творчість. У своєму дослідженні ми звертаємося (та апробуємо) стратегію подолання колективної травми, описану О. Л. Вознесенською [1]: (1) легітимізація травматичних переживань на рівні культури; (2) вшанування пам'яті, репрезентацій і політичної боротьби, створення наративу травми – «дні пам'яті», переназивання вулиць (для прикладу, в Львові вже є вулиці новітніх героїв, названі за псевдо воїнів-митців Руфа, Хаммера), пам'ятники героям; (3) об'єднання у період проживання болю, у переживаннях, адже підтримка, відчуття приналежності до групи надає сили та відновлює ресурси.

Виділяють чотири групи чинників, що визначають вплив колективної травми [3]:

1) масштаб, сила травматизації (до порівняння – масштабність війни в Україні тепер і на початку війни у 2014 році, яку певний період називали конфліктом (у термінах міжнародного гуманітарного права), антитерористичною операцією);

2) рівень несправедливості (порушеної справедливості) під час травматизації – наприклад, той факт, що військові дії точаться в Україні вже з 2014 року, не спричиняли такої травматизації, як ті, що розпочалися 24 лютого 2022 року, оскільки вони

супроводжуються геноцидом (знищення українців як групи через розстріли під час окупації, евакуації, масові вбивства на Київщині, зґвалтування дітей та жінок, примусова депортація);

3) неможливість (або нездатність) суб'єкта протистояти травмівній силі – пасивність жертви, часто вимушена. Приклад: полон, зґвалтування є більш травмівними, ніж поранення на полі бою;

4) неможливість (нездатність) емоційного відреагування постраждалими, що залишилися живими, та їхніми нащадками. Однією із можливостей опосередкованого відреагування є ритуалізація (покладання квітів на місця поховання, створення меморіалів), відзначення річниць, переосмислення подій через кіномистецтво у тому числі.

Таблиця 1
Порівняння колективних травм за факторами травматизації (за Горностаєм П.П.) [3]

Подія	Чинники травматизації			
	1	2	3	4
Велика Вітчизняна війна	-	+	+	+
Екологічні катастрофи	-+	0	-+	+
Чорнобильська катастрофа	-+	+ -	-	-
Колективізація, розкуркулювання	-	-+	+ -	-
Репресії 30-40-х років	-	-	-	+
Геноцид (наприклад Голокост)	-	-	-	+
Голодомор	-	-	-	-
Війна в Україні 2014 р	-	-	-+	+
Війна повномасштабна 2022	+	+	-+	+

У цьому світлі постають питання: який медіа-контент відображає колективну травму; зокрема, чи є фільм «Україна в огні 2» прикладом «легітимізації травматичних переживань на рівні культури», формою «емоційного реагування»?

Пошуку відповіді на це питання, як і на більш загальне – вплив медіа-контенту під час війни – й присвячене опрацювання фільму «Україна в огні 2», проведене в межах семінару навчальної дисципліни «Психогігієна» зі студентами-психологами Львівського державного університету внутрішніх справ.

Опрацювання охоплювало такі етапи:

1) самостійний перегляд фільму «Україна в огні 2» (на час перегляду серіал складався з 290 однохвилинних серій (близько 5 год.), які студенти мали переглянути в кілька інтервалів, кожен тривалістю не менше 40 хвилин);

2) спільне обговорення, дискусії за участі студентів і творців фільму (зокрема, в режимі «питання – відповіді» під час зустрічі онлайн, також було аудіо-звернення до аудиторії) (3 аудиторні години);

3) анкетування онлайн – відповіді студентів на поставлені питання з можливістю висловити додаткові міркування (анкетування проводилося анонімно, аби забезпечити ширшу свободу висловлювання). Анкета складалася із 12 відкритих запитань та одного питання-огляду;

4) узагальнення (осмислення) напрацьованого матеріалу викладачем курсу.

Кількість студентів, які брали участь в опрацюванні – , кількість отриманих анкет – 54.

Вказане опрацювання варто наразі вважати експериментальним, адже воно є спробою, певним дослідом, який ще потребує утвердження, а вивчення вказаного явища відбувається в доцільно вибраних умовах навчального середовища взаємодії викладача, студентів і митців. Випробувальним воно є і в тому розумінні, що репрезентує варіант опрацювання колективної травми на основі того, що може позначатися як кінотерапія.

Звертання до метафор війни, символів опору через художні твори, кіно, щоденники –

це спосіб опрацювати колективну травму, яким слугував ще Олександр Довженко. Але сьогодні кіно, як масове мистецтво, має блискавичне поширення в інтернет-мережі, здатне охопити необмежену аудиторію як українських глядачів, так і закордонних, стаючи ще одним способом опрацювати травму.

Серіал «Україна в огні 2» – це простір для рефлексій та емоційного переживання колективної травми, де розгорнута канва війни в історіях родин, міст і сіл, цілої України та окремої особистості.

Важливим є і джерело натхнення «України в огні 2» — відеоматеріал людей, які стали свідками подій. Це робить їх співтворцями, створює можливість бачити і відчувати воєнні дії наче вживу, бути в першому ряді «кінотеатру життя» та бачити, як війна ставить свої автографи у свідомості та пам'яті глядача. І у такому смислі цей фільм є без пафосу народним.

Істотним є і психологічний вплив фільму. Його однохвилинні серії – короткометражки, що нагадують «флешбеки» про те, що важко забути і те, що має емоційний вплив на пам'ять – амальгама звуків, кольорів і подій. На жаль, окрім свідчень, воєнні події мають травмівний ефект і можуть спричинити травму свідка. Тому маємо неоднозначний процес, що має психологічний вплив як на авторів відеосвідчень, кінотворців, так і на глядачів. Цей вплив ускладнює перегляд фільму і це – не новела (згадаймо, знову ж,

11. Фільм – про досвід та події війни. Цей фільм:
54 відповіді

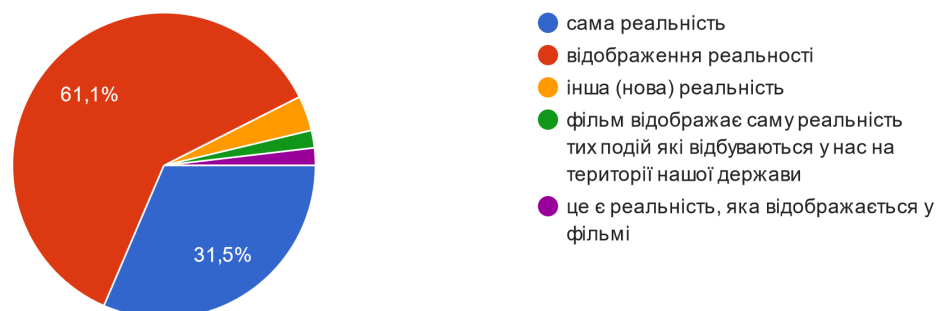

Рис. 1.

Таблиця 2

Опрацювання анкетування

Питання анкети	Аналіз відповідей
Як Ви можете описати ефект від фільму?	Відповіді розділилися на такі: – емоційний (переживання емоції та емпатії); – терапевтичний (фільм сприяв появі спектру емоцій і власних переживанню власного досвіду війни, коли пригадувалися і осмислювалися власні реакції та думки щодо подій); – складно визначити й ідентифікувати вплив. Це питання викликало найбільше уваги і зазначалося: коли було вивільнення емоцій, це мало і терапевтичний ефект (емоції контейнувалися).
Які психічні аномалії Ви спостерігали в цьому фільмі (вказіть приклади серій, фрагментів)? Наприклад, бачили ознаки гострої стресової реакції, дезадаптації, стани шоку, заціпеніння, горя і т. д.	Різноманітні відповіді та обґрунтування щодо станів і того, в яких серіях вони переважають або яскраво виражені. Зокрема, найчастіше – це шок, переживання горя, відчай, лють, сум від втрати близьких, істерики, панічні атаки, співчуття разом з відчуттям жалю та безпорадності, страх та зціпеніння, стан незахищеності, страх перед смертю, перед незнанням, що людина робити далі, стрес та нерозуміння, що буде з сім'єю та іншими людьми. Незнання куди їхати, де жити далі. Шок від агресії та жорстокості інших.
Як Вам було дивитися фільм? Опишіть свій досвід з психологічної точки зору.	Більшість (59%) відповідей містили означення: важко дивитися (морально, емоційно, психологічно). Причини: деякі фрагменти повертали на початок війни, коли було дуже страшно або ж тому, що фільм терапевтичного характеру і що змушує концентруватися на деталях перегляду та аналізі, бо це «відбувається із твоею країною, твоїми людьми». Решта відповідей (41%) містили такі означення, як «дивилися як звичайний фільм», «саме цей фільм подіяв на мене як і новини про Україну», «спокійно подивилась фільм» та інші.
Які три-п'ять серій (можете вказати номери чи описати) справили на Вас найсильніше враження і чому?	Відповіді містять описи як емоційних сцен, так і власних реакцій та інтенсивність переживань. Наприклад, є описано звукове сприйняття фільму (тригер): «Там, де гімн України був виконаний на саксофоні, я кілька разів повертаючись з пар проходила площу Ринок у Львові і бачила прощання з бійцями. Для мене це жахливо горесний звук, який асоціюється з втратою, я пам'ятаю обличчя рідних, які їхали за машиною з померлим. І коли чую цей звук, мене пробирає до кісток». Також фільм, який показує різні фрагменти з початку війни, хоча і не охоплює всі події, але створює ефект цілісної картини і послідовність фіксації найголовнішого. У деяких відповідях зазначено, як фільм мотивує і передає єдність, тим самим об'єднує спільним досвідом: «10 серія. Гімн нескорених. Я не розумію чому, але після перегляду даної серії я ще дуже довго плакала. Це настільки сильно, що наш народ, незважаючи на таку складну ситуацію, не зламався і гордо з піднятою головою співає гімн України».
До яких позитивних спогадів спонукав цей фільм (якщо такі спонукав)? Обґрунтуйте стисло, можна ключовими словами.	Характерно те, що відповіді у більшості випадків пов'язані із діленням досвіду «до» і «після війни», що є характерною рисою травми. В даному випадку – колективної: – «Цей фільм нагадує нам, що ми українці і якщо ми разом, ми все поборемо». – «Цей фільм, попри розуміння та усвідомлення того що відбувається, несе певний позитивний зміст, ми повинні жити «тут і зараз», насолоджуватись життям. Коли ми жаліємось на те, що немає світла чи у нас певні проблеми на роботі, на навчанні .. пориньте у цей фільм». – «До того, що потрібно бути людьми...».

Продовження таблиці 2

Питання анкети	Аналіз відповідей
<p>Яка значущість (значення, цінність) фільму – на даний момент і потенційна – з часом?</p>	<p>У більшості відповідей зазначено про цінність фільму для фіксування подій та воєнних злочинів, емоцій і права на такі переживання. Такі і подібні до них відповідають на питання про легітимізацію колективної травми через кіно:</p> <ul style="list-style-type: none"> – «На даний момент це те, що ми вистояли вже багато часу, пройшли через багато руйнувань, і ми не вправі зупинитись або ж здаватись, треба йти до кінця, до нашої перемоги. А з часом, скоріше за все теж саме, ми зараз не здаємось відстоюємо свою честь, гідність і країну, і надалі це теж буде таким нам завданням, для нас самих і для майбутнього покоління»... – «На даний момент значення велике, передивляючись фільм ти розумієш яку ціну ми платимо заради нашої свободи і чого вона нам варта. Я надіюся, що згодом ще більшої цінності цей фільм набере, що люди будуть дивитися не забуватимуть, як нам далася ця воля, і вчитимуться на помилках нашим предків, не повторюватимуть історії з братерством». – «Я вважаю, що було би добре показувати цей фільм людям, які не відчують потреби донатити. Важливо дивитись ці сюжети і людям, ЗМІ за кордоном аби розуміти, що коїться в нашій країні». <p>Таким чином, займенникова форма «ми», по-перше: свідчить про включення (причетність) до подій, що зображені у фільмі, по-друге: спільність переживань і колективне «Я-травмівне».</p>
<p>Чи має фільм, і якщо так, то який (кіно)терапевтичний ефект? Чи засвідчує фільм колективну травму українців? Обґрунтуйте.</p>	<p>Більшість студентів (96%) відповіли, що фільм засвідчує колективну травму. Зокрема, є такі відповіді:</p> <ul style="list-style-type: none"> – «Це травма усього народу. Так, фільм засвідчує колективну травму. Адже біль нанесений ворогом як і морально, так і фізично». – «Так, людина з ним може зрозуміти при перегляді фільму, що вона така не одна». – «Я думаю, що так тому, що коли подивилась перший епізод, поринула в перший день війни і пережила ті емоції які були тоді». – «Фільм має ядерний ефект та засвідчує колективну травму. Війна доторкнулась кожного і кожен це відчув. Саме вона забрала мільйони життів, скалічила людські долі, українську землю». <p>Стосовно кінотерапевтичного ефекту, то думки розділилися. Є вказано на те, що фільм дозволяє емоційно відреагувати на події та «дозволяє це робити», а також вказано на ефект екзистенційності:</p> <ul style="list-style-type: none"> – «Так, засвідчує, це є доказ того, що відбувається в даний момент, і після війни ця травма відобразиться на українцях в психологічному значенні». – «Фільм допомагає побачити світло в кінці тунелю і знайти в собі сили рухатися далі, також допомагає впоратися з переживаннями, терапевтичний ефект кіно криється в асоціативному та емоційному впливі фільму на людину». – «Кінострічки розкривають емоції людини і допомагають побачити на екрані те, що відбувається в його власному житті». – «Кінотерапевтичний ефект криється в тому, що потрібно буде людину знов «занурювати» у ці події (які показані у фільмі), шукати і зцілювати травми, які виникли протягом всього часу. Колективну травму фільм засвідчує, іноді вона призводить до гуртування та єднання».
<p>Про що цей фільм? Фільм – про досвід та події війни. Цей фільм: сама реальність, відображення реальності, інша нова реальність? (див. рис.1)</p>	<p>61% опитаних відповіли, що фільм – відображення реальності; 31,5% – сама реальність. Також є варіанти відповідей:</p> <ul style="list-style-type: none"> – інша, нова реальність; – відображає саму реальність тих подій, які відбуваються на територіях нашої держави. – це і є реальність.
<p>На Вашу думку, однохвилинний формат – вдала ідея чи ні? Чи можна за одну хвилину розвинути емоцію в глядача? Обґрунтуйте свою позицію загалом і з психологічної точки зору.</p>	<p>72% відповіли, що ідея вдала і за одну хвилину можна розвинути емоцію та відобразити важливі віхи події.</p> <p>20% відповіли, що ідея невдала, обґрунтовуючи це тим, що такий формат не дозволяв їм осягнути події.</p> <p>Також 8% опитаних відповіли і так, і ні, виокремлюючи позитивні і негативні сторони експрес-формату.</p> <p>Зазначимо, що автори фільму пояснювали під час дискусії особливі умови, у яких фільм створюється – це цейтнот і нестабільність (повітряні тривоги, відключення електрики). Цей фільм, отже, має ознаки фільму, що створений в умовах обмеженого часу та можливостей, проте виходить щодня.</p>

як часто і з якою мотивацією переглядаємо фільми чи перечитуємо твори Довженка про війну). Проте це не знецінює, а, навпаки, констатує його значення. Травма свідка ще недостатньо добре вивчена, але про її наслідки можна вже переконано говорити.

Більше того, такий вплив, можливо, потрібен і на тих, хто в Європі чи решті світу підтримує, створює й умиряє наступних гітлерів і путінів ціною життів і руйнувань. Такі візуальні документи – це не мова цифр про кількість бомб і ракет, від яких знову Україна потерпає в огні, це і обличчя тих, хто ними убиті (й часом непоховані), хто більше не танцюватиме і не обійматиме коханих і близьких. Такий психологічний вплив зустрічаємо і в «Україні в огні» Довженка, й потрібен він для фіксування звірств і пробудження дрімаючої Європи, в центрі якої знову йде війна, в якій знову з попелу відроджується Україна. Такий

вогонь цього фільму – вогонь животворення для майбутнього.

Висновки. Опрацювавши зазначені емпіричні матеріали на основі теоретичних, можемо констатувати, що перегляд фільму «Україна в огні 2» як медіа-контенту справив враження на студентів та дав поглиблене розуміння, що таке арт-медіа та сенсотворчість під час війни, як розуміти колективну травму через документальне кіно. Ділення досвідом про переживання й власний досвід реагування на події в Україні завдяки перегляду документального кіно – це усвідомлення і прийняття втрат. Це також кристалізація спільної ідеї та віри в перемогу. Щодо того, чи має «Україна в огні 2» терапевтичний ефект і як опрацьовувати колективну травму – це питання подальших перспективних досліджень. Водночас констатує роль фільму в легітимізації травми – першому етапі в роботі з колективною травмою.

Список використаних джерел:

1. Вознесенська О.Л. Мир. Мистецтво. Київ : Human Rights Foundation, 2019. 34 с.
2. Вознесенська О. Медіа-арт-терапія: нові можливості інформаційної доби. *Простір арт-терапії: можливості інтеграції : матеріали XIV Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 23-25 лютого 2017 р.)* / за наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьоновой, О.Л. Вознесенської, О.М. Скар. Київ : Золоті ворота, 2017. С. 15–21.
3. Горностай П.П. Колективна травма та групова ідентичність Психологічні перспективи. *Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості.* Київ, 2012. С. 89–95.
4. Голодомор як колективна травма українців: як її відчувають молодші покоління? / Громадське радіо. 26 листопада 2021 [Ведуча Анастасія Багаліка; гість Андрій Маслюк] URL: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/holodomor-ia-kolektyvna-travma-ukraintsiv-ia-k-ii-vidchuvaiut-molodshirokolinnia>.
5. Гулій Наталія. Життя – режисер нашого кіно: інтерв'ю зі співавтором серіалу «Україна в огні 2» / Кіно 24. 5 травня 2022 року. URL: https://kino.24tv.ua/zhittya-rezhiser-nashogo-kino-intervyu-z-spivavtorom-serialu_n1967497.
6. Кінематографісти створюють документальний серіал для соцмереж «Україна в огні 2» / Детектор медіа. 5 березня 2022 року. URL: <https://detector.media/infospace/article/197209/2022-03-05-kinematografisty-stvoryuyut-dokumentalnuu-serial-dlya-sotsmerezh-ukraina-v-ogni-2>.
7. Огієнко В.І. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. *Національна та історична пам'ять.* 2011. Вип. 1. С. 148–160.
8. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. Львів : Літопис, 2010. 353 с.
9. Україна в огні 2 [Ukraine on Fire 2] [Фільм] Україна, 2022. URL: <https://www.facebook.com/UkraineOnFire2>; <https://www.instagram.com/ukraineonfire2>; IMDb: <https://www.imdb.com/title/tt18363546/>.
10. Україна в огні 2 Матеріал з Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D1%96_2.
11. Assman A. Memory, individual and collective. *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis* / [Ed. Robert E. Goodin and Charles Tilly]. Oxford, 2006. P. 210–227.
12. Kellermann N. P. F. Transmission of Holocaust Trauma. *National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation.* 2000. URL: <http://peterfelix.tripod.com/home/trans.htm>.

13. Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*. 2018. № 9. Article 1441. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6095989/>.
14. Neal A. G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century / Arthur G. Neal. Armonk, N.Y. & London: M.E. Sharpe, 1998. 224 p.
15. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/holodomor-iak-kolektyvna-travma-ukraintsiv-iak-ii-vidchuvaiut-molodshi-pokolinnia>.
16. URL: https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.01441/full?utm_source=facebook&utm_medium=Zoho+Social.

References:

1. Voznesenska O. L. Myr. Mystetstvo / Olena Leonidivna Voznesenska. K. : Human Rights Foundation, 2019. 34 s.
2. Voznesenska O. Media-art-terapiia: novi mozhlyvosti informatsiinoi doby/ Voznesenska Olena // Prostrir art-terapii: mozhlyvosti intehratsii: materialy KhIV Mizhnarodnoi mizhdystsyplinarnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 23-25 liutoho 2017 r.) / [za nauk. red. A. P. Chuprykova, L. A. Naidonovoi, O. L. Voznesenskoii, O.M. Sknar]. K. : Zoloti vorota, 2017. S. 15-21.
3. Hornostai P. P. Kolektyvna travma ta hrupova identychnist Psykholohichni perspektyvy. Spetsialnyi vypusk: Aktualni problemy psykholohii malykh, serednykh ta velykykh hrup. —T. 2. Problema tsilisnosti suspilstva, hrupy ta osobystosti. - K., 2012. - S. 89-95.
4. Holodomor yak kolektyvna travma ukraintsiv: yak yii vidchuvaiut molodshi pokolinnia? // Hromadske radio. 26 lystopada 2021 [Veducha Anastasiia Bahalika; hist Andrii Masliuk] URL: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/holodomor-iak-kolektyvna-travma-ukraintsiv-iak-ii-vidchuvaiut-molodshi-pokolinnia>
5. Hulii Nataliia. Zhyttia — rezhyser nashoho kino: interviiu zi spivavtorom serialu «Ukraina v ohni 2» // Kino 24. 5 travnia 2022 roku. URL: https://kino.24tv.ua/zhittya-rezhysir-nashogo-kino-intervyu-zi-spivavtorom-serialu_n1967497.
6. Kinematohrafisty stvorili dokumentalni serial dlia sotsmerezh «Ukraina v ohni 2» // Detektor media. 5 bereznia 2022 roku. URL: <https://detector.media/infospace/article/197209/2022-03-05-kinematografisty-stvorilyuyut-dokumentalnyi-serial-dlya-sotsmerezh-ukraina-v-ogni-2>.
7. Ohienko V. I. Kulturna travma u suchasni zarubizhni istoriohrafii: kontsept ta metod / V. I. Ohienko // Natsionalna ta istorychna pamiat . 2011. Vyp. 1. S. 148-160.
8. Riuzen Y. Novi shliakhy istorychnoho myslennia / Y. Riuzen [per. z nim. V. Kamianets]. L.: Litopys, 2010. 353 s.
9. Ukraina v ohni 2 [Ukraine on Fire 2] [Film] Ukraina, 2022. URL: <https://www.facebook.com/UkraineOnFire2>; <https://www.instagram.com/ukraineonfire2>; IMDb: <https://www.imdb.com/title/tt18363546/>
10. Ukraina v ohni 2 Material z Vikipedii. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D1%96_2
11. Assman A. Memory, individual and collective / A. Assman // The Oxford Handbook of Sontextual Political Analysis/ [Ed. Robert E. Goodin and Charles Tilly]. Oxford, 2006. R. 210–227.
12. Kellermann N. P. F. Transmission of Holocaust Trauma [Elektronnyi resurs] / N. P. F. Kellermann // National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation. – 2000. – Rezhym dostupu : <http://peterfelix.tripod.com/home/trans.htm>
13. Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning // *Frontiers in Psychology*. 2018. № 9. Article 1441. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6095989/>
14. Neal A. G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century / Arthur G. Neal. Armonk, N.Y. & London: M.E. Sharpe, 1998. 224 r.
15. <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/holodomor-iak-kolektyvna-travma-ukraintsiv-iak-ii-vidchuvaiut-molodshi-pokolinnia>
16. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.01441/full?utm_source=facebook&utm_medium=Zoho+Social

УДК 159.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2022-1-6>**Угрин Ольга Георгіївна,**

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної психології
Інституту управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5811-2927>

**КАР'ЄРНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
КРІЗЬ ПРИЗМУ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті з'ясовано особливості кар'єрних орієнтацій молоді. Проаналізовано типи кар'єрних орієнтацій, які найбільшою мірою були актуальними й важливими під час пандемії Covid-19 (стабільність місця проживання, автономія та інтеграція стилів життя), та ті, що є важливими зараз під час війни (менеджмент, служіння, підприємництво).

З'ясовано й відмінності у прояві кар'єрних орієнтацій за час кризових ситуацій 2022 року. Так, за час повномасштабної війни на території України зросли показники таких кар'єрних орієнтацій, як професійна компетентність, менеджмент, стабільність місця проживання, виклик та підприємництво.

Що стосується особистісних якостей, то в часі війсьського стану у молоді найбільш проявляється відкритість досвіду та нейротизм.

Ключові слова: кризова ситуація, повномасштабна війна, Covid-19, кар'єрні орієнтації, особистісні якості.

Uhryn Olha. CAREER ORIENTATIONS OF STUDENTS THROUGH THE PRISM OF CRISIS SITUATIONS IN UKRAINE

Abstract. The article clarifies the peculiarities of career orientations of young people. The types of career orientations that were most relevant and important during the Covid-19 pandemic (residence stability, autonomy and integration of lifestyles) and those that are important now during the war (management, service, entrepreneurship) are analyzed. Differences in the manifestation of career orientations during the crisis situations of 2022 were also clarified. Thus, during the full-scale war on the territory of Ukraine, indicators of such career orientations as professional competence, management, stability of the place of residence, challenge and entrepreneurship increased

As for personal qualities, in the time of martial law, openness to experience and neuroticism are manifested to the greatest extent in young people.

Key words: crisis situation, full-scale war, Covid-19, career orientations, personal qualities.

Кризові ситуації, з якими доводиться зустрічатись людям, вносять свої зміни у їх життєдіяльність. Адже їхня поява носить раптовий характер, вони негативно впливають на фізичне, психологічне здоров'я та самопочуття; відчуття безпеки; відбувається переоцінка чи трансформація цінностей; розуміння світу й себе у ньому. І це все вимагає адаптації до нової реальності, нових викликів. Проте слід зауважити, що поряд із цим такі ситуації дозволяють людині вийти із зони комфорту, відчувати свої можливості та зростати в особистій чи/та в професійній сфері.

Останні роки людство переживає пандемію Covid-19, яка має свої наслідки, внесла зміни,

трансформувала бачення різних аспектів життя. І разом з цією кризовою ситуацією ми, українці, починаючи з 24 лютого 2022 року перебуваємо ще в одній – війні.

Власне крізь призму цих кризових ситуацій цікавим вважаємо дослідити бачення студентства власного майбутнього в професійній сфері, їхні орієнтири та чи змінились вони від часу пандемії Covid-19 до моменту сьогодення.

На початку побудови професійного шляху найбільш значущим є формування кар'єрних орієнтацій.

Так, проблематику кар'єрних орієнтацій, як ключового компоненту професійного розвитку, висвітлено у працях С. Джанеряна,

Ф. Зеффа, Є.Клімова, А. Маркової, Л. Почебута, С. Рубінштейна. Що стосується власне кар'єрних орієнтацій у період студентства, то це представлено у працях Ю. Бурмакової, О. Терновської; також досліджували й індивідуальні особливості постановки кар'єрних цілей у студентської молоді (А. Гусєва, А. Кібанов), особливості розвитку кар'єрних орієнтацій особистості (Е. Шейн, Д. Холланд, Л. Карамушка, В. Чернявська) та їх зміст у працях зарубіжних (Д. Фельдман, Р. Дафт, Д. Тідеман) та вітчизняних (О. Бондарчук, М. Лукашевич, Л. Карамушка) вчених [6, с. 22–26.]

Досить поширеними є типології кар'єрних орієнтацій, розроблені Б. Дерром та Е. Шейном. Перший виокремив п'ять типів кар'єрних орієнтацій: просування по службі, прагнення до незалежності, безпеки, професіоналізму та рівноваги.

Однак більш деталізованою є типологія Е.Г. Шейна. У ній виділено вісім головних кар'єрних орієнтацій особистості [3]. Так, на думку вченого, кар'єрні орієнтації слід розуміти як сукупність уявлень особистості про себе (професійна Я-концепція), ключові цінності, мотиви, навички, що визначають вибір кар'єри. За допомогою орієнтацій, знаючи найважливіші для особистості цінності, можна передбачити, який вид кар'єри виявиться для неї найбільш прийнятним та сприятливим для позитивного подальшого розвитку і, зрештою, забезпечить проектування професійного зростання фахівця [4].

Власне у нашому дослідженні використано методу, яка базується на даній типології автора.

Як зазначають науковці (Макарова А.К., Коломейцева Ю.О.), в першій і останній роки навчання у студентів може наступити розчарування чи сумніви у правильності вибору професії, виникає незадоволення та невпевненість. Це так звана криза професійного вибору [5]. І це теж може накладатись на реальність сьогодення.

Тому мета статті – проаналізувати психологічні особливості кар'єрних орієнтацій студентської молоді крізь призму кризових

ситуацій сьогодення задля подальшого впровадження отриманих результатів в практичну роботу, допомогу молоді долати ці труднощі.

Матеріали та методи.

Представлене емпіричне дослідження відбувалось під час карантину, пов'язаного з пандемією Covid-19, та на початку повномасштабної війни росії проти України. Вибірку дослідження склали 208 осіб.

Емпіричне дослідження відбувалось в два етапи. Перший етап проходив під час пандемії Covid-19 (N=102 осіб), другий – березень / квітень 2022 року (N=106 осіб). Опитування відбувалось в онлайн-форматі з використанням Google Form.

Для визначення кар'єрних орієнтацій молоді застосовано методу вивчення кар'єрних орієнтацій «Якорі кар'єри» Е. Шейна (адаптація В.А. Чикер і В.Е. Винокурової). Дана методика дозволяє визначити такі типи кар'єрних орієнтацій, як професійна компетентність (люди з такою орієнтацією прагнуть бути майстрами своєї справи, для них особливо важливий успіх у професійній сфері. Вони швидко втрачають інтерес до роботи, яка заважає розвивати професійні здібності; шукають визнання своїх талантів, яке повинне проявлятися у статусі, що відповідає їхній майстерності); менеджмент (особи із цією кар'єрною орієнтацією будуть вважати, що не досягли цілей своєї кар'єри, поки не отримають посади, на якій стануть управляти різними аспектами діяльності організації); автономія (тип кар'єрної орієнтації, при якій людина прагне звільнитись від організаційних правил, обмежень, вимог; готова відмовитися від просування по службі та інших можливостей заради збереження своєї незалежності); стабільність (описує головну потребу особистості – це безпека та стабільність для того, щоб життєві події можна було б спрогнозувати; це стосується стабільності місця проживання та місця праці); служіння (тип людини такої орієнтації не буде працювати в організації, яка має цілі та цінності, що суперечать її власним; відмовиться від роботи та просування по службі, якщо вона не зможе реалізувати головні цінності життя); виклик

(основними цінностями цієї кар'єрної орієнтації є конкуренція, перемога над іншими, подолання перешкод, вирішення складних завдань); інтеграція стилів життя (такий тип людей орієнтований на інтеграцію різних аспектів життя; прагне до балансу між різними сферами життєдіяльності); підприємництво (тип кар'єрних орієнтацій, що стимулює людину створювати щось нове, долати перешкоди та йти на розумний ризик задля створення власної справи) [7, с. 54–59].

Сучасні психологічні дослідження вказують, що на визначення, формування та розвиток кар'єрних орієнтацій впливають як чинники соціального середовища, так і індивідуальні особливості молоді [2].

Власне тому, використано й опитувальник «Великої п'ятірки» (розроблений О. Джоном, Л. Науманом і С. Сото в 2008 році (українськомовна адаптація В. Барко, 2019), який дозволяє визначити загальну структуру особистості за допомогою п'яти факторів: екстраверсії, поступливості, сумлінності, нейротизму та відкритості досвіду [1].

Опрацювання отриманих результатів здійснювалось з допомогою математико-статистичних методів, таких як: описова статистика, порівняльний (за t-критерієм Стьюдента) аналіз з використанням комп'ютерного пакету статистичного аналізу SPSS у версії 26.

Результати.

Проведений аналіз описової статистики дозволяє нам говорити про середні значення прояву кар'єрних орієнтацій студентської молоді під час карантину, пов'язаного з пандемією Covid-19 (див. табл. 1).

Так, встановлено, що найхарактернішими типами кар'єрних орієнтацій серед молоді за час пандемії стали стабільність місця роботи, автономія та інтеграція стилів життя.

Власне під час карантинних заходів, зовнішньої, соціальної ізоляції особливо загострилась потреба все робити на свій розсуд, самостійно вирішувати, коли, над чим і скільки працювати.

Проте разом із цим тип стабільності місця роботи свідчить про не менш важливу, а фундаментально базову потребу – потребу

в безпеці та стабільності для того, щоб життєві події можна було передбачити. А отже, молодь орієнтується на таке місце роботи, де буде відчуття цієї стабільності (чіткий робочий графік, у визначені дні заробітна плата, зрозуміла і прозора система оцінки праці, нарахувань та стягнень тощо).

Таблиця 1
Середні значення прояву кар'єрних орієнтацій серед молоді під час пандемії Covid-19

Типи кар'єрних орієнтацій	M	SD
1. Стабільність місця роботи	7,05	1,94
2. Автономія	6,56	1,63
3. Інтеграція стилів життя	6,40	1,74
4. Служіння	6,29	1,81
5. Менеджмент	5,62	1,78
6. Підприємництво	5,58	2,15
7. Виклик	4,97	1,95
8. Стабільність місця проживання	4,87	2,33
9. Професійна компетентність	4,80	1,53

Разом з цим вони орієнтовані на інтеграцію різних аспектів життя. Не бажають, щоб в їхньому житті домінувала тільки сім'я чи кар'єра, або саморозвиток, намагається все це збалансувати.

З'ясовано й те, що стабільність місця проживання та професійна компетентність на той час не були актуальними типами кар'єрних орієнтацій. Адже пандемія Covid-19 дала змогу відчутти наскільки люди, особливо молодь може бути мобільними. І особливо для того, аби працювати, не обов'язково стабільно ходити в офіс, бути. Власне все більших обертів набирає віддалений (дистанційний) формат роботи.

Також встановлено й середні значення прояву кар'єрних орієнтацій студентської молоді на початку повномасштабного вторгнення російської федерації на терени України (див. табл. 2).

Отримані результати свідчать про те, що з початком війни для молоді набули актуальності інші типи кар'єрних орієнтацій: менеджмент, служіння та підприємництво.

Нова кризова ситуація вимагає інших орієнтирів, відбулась переоцінка цінностей, пріоритетів. Тепер важливим постало людям швидко інтегрувати зусилля інших людей, брати відповідальності за остаточний результат та поєднувати різні завдання. Таким яскравим прикладом є волонтерський рух, який власне з початком повномасштабної війни дуже швидко акумулював зусилля та організувався. І це про менеджмент. В доповнення до цього типу є тип служіння. Головні цінності людини типу служіння – це люди та робота на їх благо. Молодь такої орієнтації не буде працювати в організації, яка має цілі та цінності, що суперечать їй власним. Відмовиться від роботи та просування по службі, якщо вона не зможе реалізувати головні цінності життя.

Таблиця 2
Середні значення прояву кар'єрних орієнтацій серед молоді на початку війни

Типи кар'єрних орієнтацій	M	SD
1. Менеджмент	7,47	1,80
2. Служіння	7,33	1,60
3. Підприємництво	7,27	1,48
4. Інтеграція стилів життя	7,18	1,54
5. Стабільність місця проживання	7	1,66
6. Стабільність місця роботи	6,96	1,53
7. Виклик	6,78	1,50
8. Автономія	6,49	1,36
9. Професійна компетентність	6,65	1,48

Разом із цим вони будуть прагнути створювати щось нове, хочуть долати перешкоди, готові до ризику. Адже для них головне – створити власну справу, концепцію, організацію, збудувати її так, щоб це стало продовженням їх самих.

Цікавим є те, що автономія під час війни характерною є найменшою мірою разом із професійною компетентністю.

Результати описової статистики дозволяють говорити нам і про середні значення прояву особистісних якостей студентської молоді під час карантину, пов'язаного з пандемією Covid-19 (див. табл. 3).

Так, студентська молодь найбільшою мірою проявляє відкритість до нового досвіду. Власне цю якість можна описати так: ціка-

вість до нового, без упереджень сприймати нову інформацію, креативно підходити до вирішення ситуацій. Крім цієї якості, ще спостерігається поступливість, яка проявляється у довірі до людей, доброзичливості, уникненні конфліктних ситуацій. Разом із цим респондентів можна вважати більш схильними до інтроверсії (це можна пояснити тривалою соціальною ізоляцією) та з тенденцією до раціонального й спокійного ставлення до кризової ситуації.

Таблиця 3
Середні значення прояву особистісних якостей серед молоді під час пандемії Covid-19

Особистісні якості	M	SD
1. Відкритість до досвіду	34,51	5,26
2. Поступливість	31,80	4,82
3. Сумлінність	31,69	6,06
4. Екстраверсія	27,5	5,07
5. Нейротизм	23,51	5,95

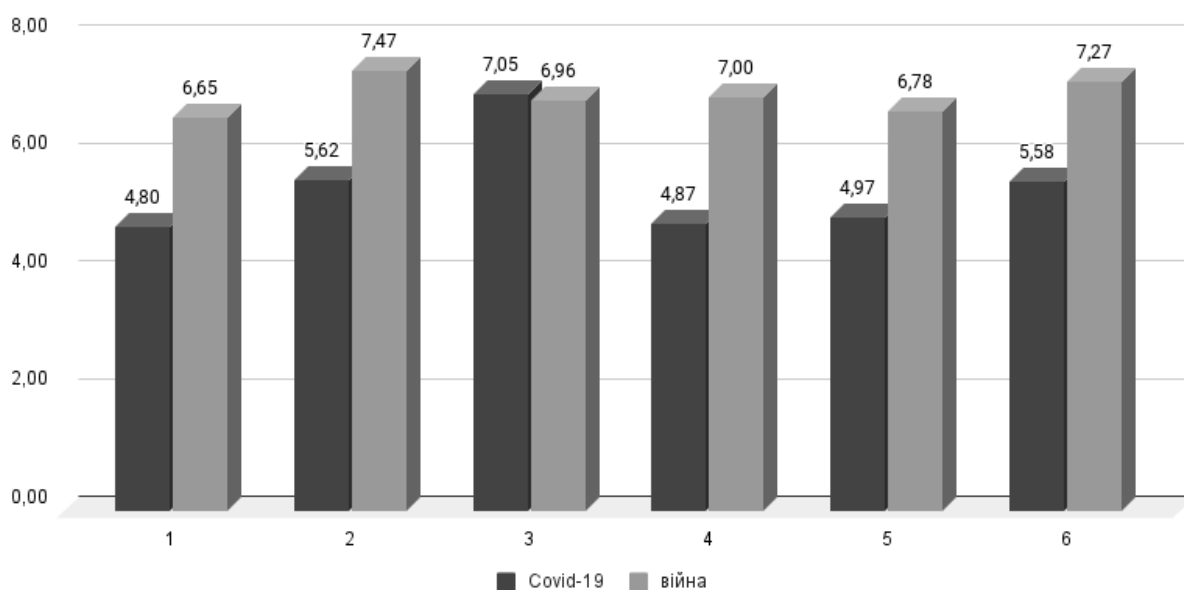
Проаналізовано й середні значення прояву якостей студентської молоді на початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України (див. табл. 4).

Таблиця 4
Середні значення прояву особистісних якостей серед молоді на початку війни

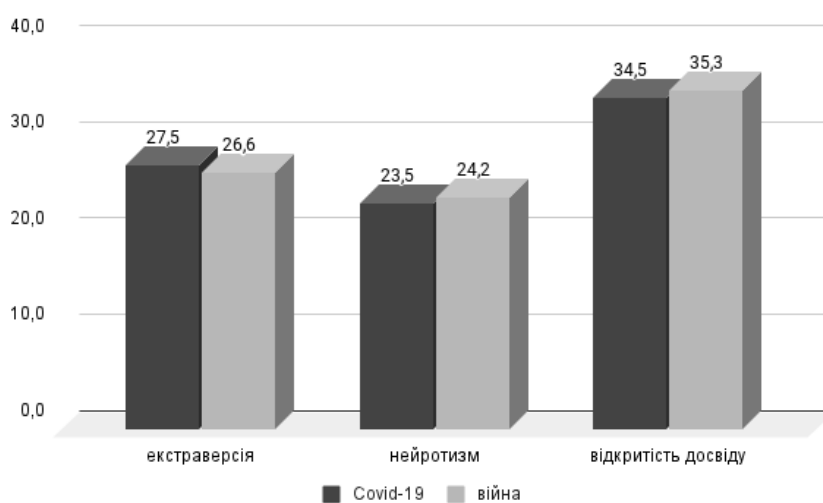
Особистісні якості	M	SD
1. Відкритість до досвіду	35,25	5,85
2. Поступливість	31,92	5,21
3. Сумлінність	31,55	5,49
4. Екстраверсія	26,62	5,37
5. Нейротизм	24,15	5,83

Як видно із таблиці 4, порядковість по мірі важливості прояву якостей у досліджуваних не змінилась, проте їхні показники зросли. Можна стверджувати, що відкритість до досвіду є тією якістю, що в кризових ситуаціях проявила себе найбільше. Це є гарним показником та потенціалом для формування травматичного зростання.

За допомогою порівняльного аналізу (за t-критерієм Стьюдента) виокремлено дві групи людей: одна – ті, які пройшли опитування під час карантинних заходів пов'язаних з панде-

Рис. 1. Середні значення відмінностей у прояві кар'єрних орієнтацій за час кризових ситуацій 2022 року
Умовні позначення: 1 – професійна компетентність; 2 – менеджмент; 3 – стабільність місця роботи; 4 – стабільність місця проживання; 5 – виклик; 6 – підприємництво

Рис. 2. Середні значення відмінностей у прояві особистісних якостей молоді за час кризових ситуацій 2022 року

мією Covid-19; друга – на початку повномасштабної війни на території України. З'ясовано відмінності у прояві кар'єрних орієнтацій за час цих кризових ситуацій (див. рис. 1).

Так, показники таких типів кар'єрних орієнтацій, як професійна компетентність, менеджмент, стабільність місця проживання, виклик та підприємництво, зросли за час війни.

Лише стабільність місця роботи знизилось, що пов'язано з ще більшою мобільністю, ніж

за часів пандемії, еміграційними процесами всередині країни та за її межами.

Крім цього, в процесі здійсненого порівняльного аналізу (за t-критерієм Стьюдента) виявлено відмінності у прояві якостей особистості за час цих кризових ситуацій (див. рис. 2).

Відтак за час війни у досліджуваних осіб зросли показники нейротизму та відкритості досвіду. Що проявляється у тривожності, дратівливості, чутливості до стресогенних

ситуацій, легкості виникнення негативних емоцій і переживань, схильності до поганого настрою та песимістичності. Але разом із цим цікавість до нового призводить до так званих «емоційних качелей».

Висновки.

Емпірично досліджено прояв кар'єрних орієнтацій та особистісних якостей студентської молоді під час пандемії Covid-19. Разом із цим представлено зріз даних й про кар'єрні орієнтації молоді на початку військових

повномасштабних дій на території України. Зауважено на зростанні нейротизму й відкритості досвіду та таких кар'єрних орієнтацій, як професійна компетентність, менеджмент, стабільність місця проживання, виклик та підприємництво.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в продовженні нашого дослідження. Так, зокрема, аналізі копінг-стратегій та резилієнтності молоді й пошуку способів до травматичного зростання.

Список використаних джерел:

1. Барко В.І., Кириєнко Л.А., Барко В.В. Адаптація опитувальника «Великої п'ятірки» для використання психологами національної поліції України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 3(41). С. 229 – 237.
2. Березовська Л.І., Гошар Б.І. Кар'єрні орієнтації у студентському віці. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2017. Випуск 1(5). С. 206–209.
3. Болотова В.О., Байдак Т.М. Кар'єрні орієнтації сучасного студентства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 2017. Вип. 76. С. 130 – 136.
4. Калюжна Ю.І., Кравченко О.Д. Методичний аспект розвитку кар'єрних орієнтацій майбутніх психологів у контексті їх професіоналізації. *Психологія і особистість*. 2022. № 2(22). С. 169–185.
5. Клименко Ю.О. Особливості кар'єрних орієнтації студентів. *Психологія і особистість*. 2022. № 2(21). С. 100–114.
6. Севаст'янова О.А. Загальні аспекти дослідження проблеми кар'єрних орієнтацій майбутніх фахівців. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (19-20 лютого 2021р., м. Одеса)*. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2021. 200 с.
7. Угрин О.Г. Психологія управління: практичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 164 с.

References:

1. Barko, V. I., Kyriienko, L.A., & Barko, V. V. (2018). Adaptatsiia opytuvalnyka Velykoj piatirky dlia vykorystannia psykhologamy Natsionalnoi politzii Ukrainy [Adaptation of the "Big Five" questionnaire for use by psychologists of the National Police of Ukraine]. *Nauka i pravookhorona*, (3), P. 229 – 237. [in Ukrainian]
2. Berezovska, L. I., & Hoshchar, B. I. (2017). Karierni oriientatsii u studentskomu vitsi [Career orientations in student age]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Pedahohika ta psykhohohiia»*: zb. nauk. pr./Red. kol.: Tovkanets HV (hol. red.) ta in. Mukachevo: Vyd-vo MDU, 2017. Vypusk 1 (5). 218 s., p.206. [in Ukrainian]
3. Bolotova, V. O., & Baidak, T. M. (2017). Karierni oriientatsii suchasnoho studentstva [Career orientations of modern students]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, (76), P. 130-136. [in Ukrainian]
4. Kaliuzhna, Y., & Kravchenko, O. (2022). Metodychnyi aspekt rozvytku kariernykh oriientatsii maibutnix psykhologiv u konteksti yikh profesionalizatsii [Methodical aspect of development of career orientations of future psychologists in the context of their professionalization]. *Psykhohohiia i osobystist*, (2), P. 169-185. [in Ukrainian]
5. Klymenko Yu.O. (2022). Osoblyvosti kariernykh oriientatsii studentiv [Peculiarities of students' career orientations]. *Psykhohohiia i osobystist*. № 2(21). P. 100 – 114. [in Ukrainian]
6. Sievastianova O.A. (2021). Zahalni aspekty doslidzhennia problemy kariernykh oriientatsii maibutnix fakhivtsiv [General aspects of the study of the problem of career orientations of future specialists]. *Aktualni pytannia suchasnykh pedahohichnykh ta psykhohohichnykh nauk: Zbirnyk naukovykh robit uchasnykiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (19–20 liutoho 2021r., m. Odesa)*. Odesa: HO «Pivdenna fundatsiia pedahohiky». 200 p. [in Ukrainian]
7. Uhryn, O. H. (2017). Psykhohohiia upravlinnia: praktychnyi posibnyk [Psychology of management: a practical guide]. Lviv: LvDUVS. 164 p. [in Ukrainian]

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2022-1-7>**Яремко Роман Ярославович,**

кандидат психологічних наук,
викладач кафедри практичної психології та педагогіки,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вулиця Клепарівська, 35, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2781-7788>

Вавринів Олена Степанівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теоретичної психології,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5166-6887>
ResearcherID: AAQ-6442-2020

Стельмах Оксана В'ячеславівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
заступник начальника кафедри практичної психології та педагогіки,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
вулиця Клепарівська, 35, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4097-6388>

ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДО САМООСВІТИ ЯК ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ФАХІВЦІВ ІЗ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті розглядається готовність до самоосвіти як чинник професійної самореалізації фахівців із пожежної безпеки. У роботі теоретично обґрунтовано та емпірично визначено взаємозв'язок готовності до самоосвіти як чинника професійної самореалізації майбутніх рятувальників. Підібрано й проведено низку методик, спрямованих на дослідження мотиваційного профілю особистості, готовності до самоосвіти, визначення типу та рівня професійної самореалізації мотиваційного профілю особистості. Проаналізовано й описано результати емпіричного дослідження. Для встановлення взаємозв'язку досліджуваних параметрів було здійснено кореляційний аналіз за допомогою програми математичної статистики SPSS v. 20.

Виявлено, що у фахівців із пожежної безпеки високий рівень готовності до самоосвіти має позитивні зв'язки з такими показниками, як успішна професійна самореалізація, прогнозовано успішна професійна самореалізація, романтична професійна самореалізація, асертивні дії, пошук соціальної підтримки, встановлення соціального контакту, потреба у високій заробітній платні, необхідність ставити складні цілі й досягати їх. Середній рівень готовності до самоосвіти позитивно корелює з прогнозовано успішною професійною самореалізацією, формальним виконанням діяльності, встановленням соціального контакту, уникненням, потребою у визнанні з боку інших людей, потребою в затребуваності. Низький рівень готовності до самоосвіти має позитивні зв'язки з такими показниками, як імпульсивні дії, маніпулятивні дії, потреба в керуванні іншими, дратівливість.

Ключові слова: мотивація, професійна самореалізація, самоосвіта, фахівці з пожежної безпеки.

Yaremko Roman, Vavryniv Olena, Stelmakh Oksana. RESEARCH OF READINESS FOR SELF-EDUCATION AS A FACTOR OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF FIRE SAFETY SPECIALISTS

Abstract. The article considers readiness for self-education as a factor of professional self-realization of fire safety specialists. The article theoretically substantiates and empirically determines the interrelationship of readiness for self-education as a factor of professional self-realization of future rescuers. A number of methods aimed at researching the individual's motivational profile, readiness for self-education, determining the type and

level of professional self-realization of the individual's motivational profile were selected and conducted. The results of the empirical research are analyzed and described. To establish the relationship between the studied parameters, we performed a correlation analysis using the mathematical statistics program SPSS v. 20.

It was found that among fire safety specialists, a high level of readiness for self-education has positive connections with such indicators as successful professional self-realization, predicted successful professional self-realization, romantic professional self-realization, assertive actions, search for social support, establishment of social contact, need for a high salary paid, the need to set difficult goals and achieve them. The average level of readiness for self-education is positively correlated with predicted successful professional self-realization, formal performance of activities, establishment of social contact, avoidance, need for recognition by other people, need to be in demand. A low level of readiness for self-education has positive connections with such indicators as impulsive actions, manipulative actions, the need to control others, irritability.

Key words: motivation, professional self-realization, self-education, fire safety specialists.

Вступ. На сьогодні з розвитком технологій та зміною умов праці в сучасному світі професійна самореалізація стає щоразу важливішою. Конкуренція на ринку праці зростає, а робота залишається більш змінною та нестабільною. Тому для того, щоб успішно розвиватися у своїй професії та забезпечувати стабільний дохід, необхідно бути готовим до постійного навчання й саморозвитку. Забезпечення своєї професійної самореалізації є важливим чинником для задоволення особистих потреб і почуття власної гідності. Коли людина займається тим, що їй подобається й у чому вона професійно успішна, вона відчуває задоволення від своєї роботи та усвідомлює, що робить важливу справу. Готовність до самоосвіти є важливим чинником розвитку суспільства загалом. Коли люди готові до постійного навчання та саморозвитку, вони здатні робити свій внесок у розвиток як своєї професії, так і суспільства загалом.

У сучасній системі освіти є певні проблеми, оскільки в закладах вищої освіти людині дають велику кількість професійних теоретичних знань, проте їх не завжди досить для успішного розвитку професійного складника. Зараз людині важливо не просто підготувати себе до певної професії, а ще й розвинути здатність визначати для себе професійні цілі та самостійно прагнути до перетворень, що відповідає свідомо поставленим цілям самовдосконалення.

Таким чином, готовність до самоосвіти є важливою для професійної самореалізації, забезпечення стабільності та успіху на ринку праці, задоволення особистих потреб, а також для розвитку суспільства загалом.

Готовність до самоосвіти – досить складне й глибоке питання. Проте тільки на певній

стадії готовності фахівець зможе в подальшому розвивати себе, займаючись самоосвітою. Самоосвіта розглядається не лише як підготовка фахівця до певної сфери, галузі праці та конкретної роботи, а й як умова підйому його загальної культури.

Аналіз останніх досліджень. У науковій літературі проблемами готовності до самоосвіти цікавилися багато дослідників [2; 3; 5; 6; 7]. Зокрема, Т. Медведовська займалася дослідженням самоосвіти студентів вищих технічних навчальних закладів у процесі підготовки майбутніх фахівців на сучасному етапі [4]; І. Мартинюк вивчала сутність готовності особистості до самоосвітньої діяльності; О. Бурлука розглядала самоосвіту особистості як соціокультурне явище, а також вивчала аспекти формування готовності до самоосвіти особистості в умовах сучасного освітнього середовища [1]; І. Грабовець дослідила самоосвіту як інтегруючу детермінанту самореалізації молодих фахівців у професійній діяльності; С. Максименко визначив структуру та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта.

Проте нині проблема готовності до самоосвіти саме як чинника професійної самореалізації фахівців із пожежної безпеки не досить вивчена, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Ми розглядаємо готовність до самоосвіти як здатність особистості навчатися та здобувати нову інформацію самостійно, без постійної допомоги й навчання ззовні. Вона включає в себе зацікавленість новою інформацією, мотивацію для навчання, відкритість до нових ідей та здатність аналізувати й застосовувати їх у житті. Це важлива властивість для постійного професій-

ного розвитку й здобуття нових навичок у сучасному світі, де необхідність постійного оновлення та здобуття нових знань є великою.

Матеріали та методи. З метою проведення дослідження відповідно до поставлених цілей нами були досліджені 73 фахівці з пожежної безпеки. Усі учасники дослідження працюють в аварійно-рятувальних підрозділах та частинах м. Львова. У процесі формування вибірки було враховано такі дві важливі її особливості, як обсяг і склад. Щодо формування вибірки ми керувалися напрацюваннями багатьох науковців у галузі експериментальної психології. До вибірки дослідження увійшли фахівці, які працюють у сфері пожежної безпеки від 7 до 10 років. 3 роки – це оптимальний розрив у досвіді роботи, оскільки після такого строку можемо побачити певні зміни й розбіжності в показниках і результатах дослідження.

Відповідно до дослідницьких завдань було підібрано психодіагностичний інструментарій дослідження, зокрема для визначення готовності до самоосвіти, професійної мотивації, рівня професійної самореалізації, особливостей стрес-долаючої поведінки та особистісних якостей особистості досліджуваного.

Для реалізації мети та визначення необхідних параметрів нами було застосовано такі психодіагностичні методики: «Готовність

до самоосвіти» В. Павлова, «Тип та рівень професійної самореалізації» К. Гаврилова, «Вивчення мотиваційного профілю особистості» Ш. Річі й П. Мартіна, «FPI (Freiburg Personality Inventory)», «SACS» С. Хобфола (в адаптації Н. Водоп'янової та О. Старченкової). Для встановлення взаємозв'язку досліджуваних параметрів нами було здійснено кореляційний аналіз за допомогою програми математичної статистики SPSS v. 20.

Результати. Проведення зазначених методик дало змогу оцінити готовність до самоосвіти, професійну мотивацію, рівень професійної самореалізації, особливості стрес-долаючої поведінки та особистісні якості особистості досліджуваного.

Так, на основі проведення тесту «Готовність до самоосвіти» В. Павлова нами було отримано результати за такими показниками, як високий рівень готовності до самоосвіти, середній рівень готовності до самоосвіти, низький рівень готовності до самоосвіти. На рисунку 1 представлено результати цієї методики. Як бачимо, високий рівень готовності до самоосвіти виявлено в 35,2% досліджуваних фахівців пожежної безпеки, середній рівень готовності до самоосвіти – у 28,2% респондентів, низький рівень готовності до самоосвіти характерний для 36,6% досліджуваних.

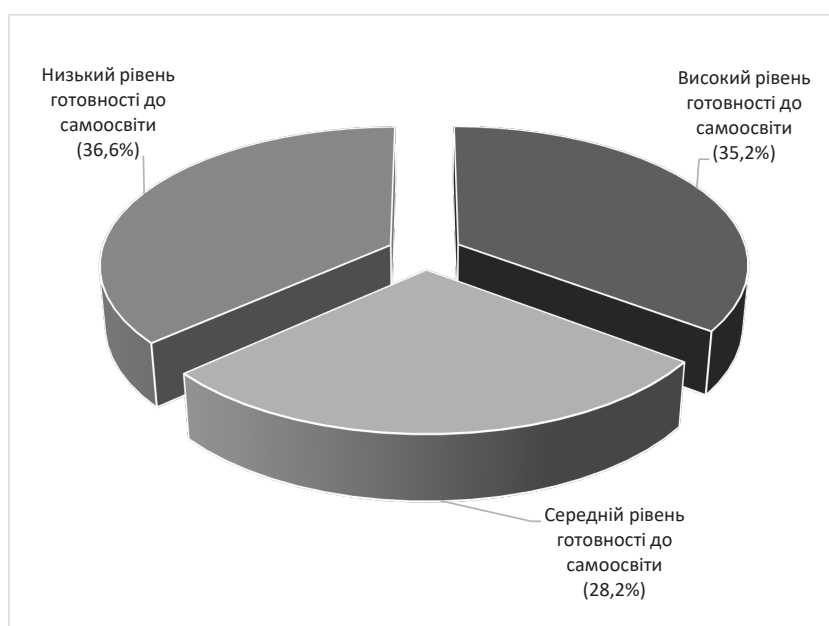

Рис. 1. Результати дослідження готовності до самоосвіти

Відповідно до теми й завдань дослідження нами було розглянуто параметри самореалізації. У таблиці 1 бачимо, що успішна професійна самореалізація притаманна 37,3% досліджуваних, прогнозовано успішна професійна самореалізація – 25,3% респондентів, неправдива професійна самореалізація – 31,2% досліджуваних, прогнозовано неправдива професійна самореалізація – 25,2% респондентів, романтична професійна самореалізація – 30,4% досліджуваних, нерелектууюча професійна самореалізація – 20,2 респондентів, формальне виконання діяльності характерне для 30,2% досліджуваних рятувальників.

Таблиця 1
Результати дослідження професійної самореалізації

Параметри	% від загальної вибірки
Успішна професійна самореалізація	37,3
Прогнозовано успішна професійна самореалізація	25,3
Неправдива професійна самореалізація	31,2
Прогнозовано неправдива професійна самореалізація	25,2
Романтична професійна самореалізація	30,4
Нерелектууюча професійна самореалізація	20,2
Формальне виконання діяльності	30,2

У таблиці 2 представлено результати дослідження моделей стрес-долаючої поведінки. Як бачимо, найбільше досліджуваним

фахівцям із пожежної безпеки притаманна активна стратегія стрес-долаючої поведінки, саме асертивні дії презентують найбільший відсоток – 44,9. Розглянемо лише результати високих показників, оскільки детальні результати подано в таблиці 2. Отже, пошук соціальної підтримки виявлено в 34,9% респондентів, встановлення соціального контакту – у 32,1% досліджуваних, обережні дії – у 22,3% респондентів, уникнення – у 21,2% рятувальників, імпульсивні дії – у 33,8% респондентів, маніпулятивні дії – у 28,3% досліджуваних, асоціальні дії – у 18,3% рятувальників, агресивні дії – у 32,1% респондентів.

Результати дослідження професійної мотивації можемо побачити в таблиці 3. З її даних зрозуміло, що найбільш розвиненими мотивами професійної діяльності у фахівців із пожежної безпеки є потреба у високій заробітній платні (53,5%), потреба в хороших умовах праці (51,2%), потреба в чіткому структуруванні роботи (47,6%), потреба ставити складні цілі й досягати їх (52,1%), потреба в удосконаленні, зростанні та розвитку (50,2%). Менш виражені (проте не менш важливі) такі потреби, як потреба в соціальних контактах (43,8%), потреба формувати стабільні взаємини (41,2%), потреба у визнанні з боку інших людей (37,6%), потреба керувати іншими (34,2%), потреба в різноманітності відчуттів (42,1%), потреба бути креативним (31,1%), потреба в затребуваності (47,%)

Таблиця 2
Результати дослідження стрес-долаючої поведінки

Стратегії	Моделі поведінки	Рівні вираженості, %		
		Високий	Середній	Низький
Активна	Асертивні дії	44,9	29,8	25,3
Просоціальна	Пошук соціальної підтримки	34,9	29,3	35,8
	Встановлення соціального контакту	32,1	33,5	34,4
Пасивна	Обережні дії	22,3	29,1	48,6
	Уникнення	21,2	25,3	53,5
Пряма	Імпульсивні дії	33,8	38,4	27,8
Непряма	Маніпулятивні дії	28,3	33,6	38,1
Асоціальна	Асоціальні дії	18,3	20,1	61,6
	Агресивні дії	32,1	35,6	32,3

Таблиця 3
Результати дослідження професійної мотивації

Параметри	% від загальної вибірки
Потреба у високій заробітній платні	53,5
Потреба в хороших умовах праці	51,2
Потреба в чіткому структуруванні роботи	47,6
Потреба в соціальних контактах	43,8
Потреба формувати стабільні взаємини	41,2
Потреба у визнанні з боку інших людей	37,6
Потреба ставити складні цілі й досягати їх	52,1
Потреба керувати іншими	34,2
Потреба в різноманітності відчуттів	42,1
Потреба бути креативним	31,1
Потреба в удосконаленні, зростанні та розвитку	50,2
Потреба в затребуваності	47,3

У таблиці 4 представлено результати дослідження особистісних якостей фахівців із пожежної безпеки. Результати розподілилися так: невротичність притаманна 9,9% досліджуваних, спонтанна агресивність – 17% респондентів, депресивність – 10,9% опитуваних, дратівливість – 24,5% досліджуваних, комунікабельність – 58,9% респондентів, врівноваженість – 68,7% рятувальників, реактивна агресивність – 16,3% досліджуваних, сором'язливість – 11,3% опитаних, відкритість – 73,6% респондентів, екстраверсія – 64,2% досліджуваних, інтроверсія – 35,8% опитаних, емоційна лабільність – 17% рятувальників, фемінність – 21,6% респондентів, маскуліність – 78,4% досліджуваних.

Виявлення зв'язку між двома й більше наборами даних є одним із найважливіших завдань психологічного дослідження. Для виявлення взаємозв'язку даних дослідження у психології найчастіше застосовують кореляційний аналіз. Його використовують для виявлення статистичного зв'язку між досліджуваними змінними та на основі визначених інтеркореляцій здійснюється психологічний прогноз.

Тому нами було прийнято рішення здійснити кореляційний аналіз емпіричних даних, отриманих унаслідок проведеного дослідження. На основі кореляційного аналізу було визначено характер внутрішніх зв'язків про-

фесійної самореалізації майбутніх фахівців із пожежної безпеки. У процесі аналізу результатів нами враховувалися зв'язки на 5-відсотковому та 0,1-відсотковому рівнях значущості.

Таблиця 4
Результати дослідження особистісних особливостей

Параметри	% від загальної вибірки
Невротичність	9,9
Спонтанна агресивність	17,0
Депресивність	10,9
Дратівливість	24,5
Комунікабельність	58,9
Врівноваженість	68,7
Реактивна агресивність	16,3
Сором'язливість	11,3
Відкритість	73,6
Екстраверсія	64,2
Інтроверсія	35,8
Емоційна лабільність	17,0
Фемінність	21,6
Маскуліність	78,4

Високий рівень готовності до самоосвіти має позитивні зв'язки з такими показниками, як успішна професійна самореалізація ($r=0,547$, $p \leq 0,05$), прогнозовано успішна професійна самореалізація ($r=0,575$, $p \leq 0,05$), романтична професійна самореалізація ($r=0,539$, $p \leq 0,05$), асертивні дії ($r=0,625$, $p \leq 0,01$), пошук соціальної підтримки ($r=0,672$, $p \leq 0,01$), встановлення соціального контакту ($r=0,635$, $p \leq 0,01$), потреба у високій заробітній платні ($r=0,641$, $p \leq 0,01$), потреба ставити складні цілі й досягати їх ($r=0,687$, $p \leq 0,01$).

Фахівці з пожежної безпеки з високим рівнем готовності до самоосвіти усвідомлюють важливість власної професії, схильні служити й допомагати людям; це сприятиме підвищенню професійного рівня та професійній самореалізації загалом. Вони прагнуть до широкого кола міжособистісних стосунків, тому легко встановлюють соціальні контакти з оточуючими. Спостерігається наявність хорошої професійної підготовки, що сприятиме позитивній професійній самореалізації в майбутньому. Вони отримують задоволення від додаткової освіти та прагнуть не лише до успішної професійної

самореалізації, а й до особистісного розвитку, оскільки мають потребу в удосконаленні, зростанні та розвитку.

Середній рівень готовності до самоосвіти позитивно корелює з прогнозовано успішною професійною самореалізацією ($r=0,663$, $p\leq 0,01$), формальним виконанням діяльності ($r=0,724$, $p\leq 0,01$), встановленням соціального контакту ($r=0,621$, $p\leq 0,01$), уникненням ($r=0,545$, $p\leq 0,05$), потребою у визнанні з боку інших людей ($r=0,664$, $p\leq 0,01$), потребою в затребуваності ($r=0,649$, $p\leq 0,01$).

Фахівці з пожежної безпеки із середнім рівнем готовності до самоосвіти прагнуть до влади та впливу. Уникнення чи нездатність прийняття рішення в екстремальній ситуації може коштувати життя потерпілих або колег. Тому вони потребують чіткого структурування роботи, чітких вказівок і регламентування. Такі фахівці з пожежної безпеки сором'язливі, потребують схвалення оточення. У професійній діяльності їм потрібна тісна співпраця з колегами, оскільки їм важливо відчувати приналежність до певної групи. Вони мають виражену потребу в соціальному схваленні, підтримці та великій кількості соціальних контактів.

Низький рівень готовності до самоосвіти має позитивні зв'язки з такими показниками, як імпульсивні дії ($r=0,674$, $p\leq 0,01$), маніпулятивні дії ($r=0,552$, $p\leq 0,01$), потреба керу-

вати іншими ($r=0,725$, $p\leq 0,01$), дратівливість ($r=0,554$, $p\leq 0,01$).

Фахівці з низьким рівнем готовності до самоосвіти готові використовувати власні можливості для демонстрації влади та здійснення впливу на інших людей через свій статус, шляхом погроз чи маніпуляцій. Тому для них важливо тримати владу у своїх руках. Вони досить амбітні у власних планах, мають високу потребу в досягненні своїх цілей і реалізації планів, прагнуть керувати іншими, не маючи належної професійної підготовки та навичок організації роботи колективу.

Висновки. Проведення підібраних методик дало змогу оцінити готовність до самоосвіти, професійну мотивацію, рівень професійної самореалізації, особливості стрес-долаючої поведінки та особистісні якості особистості досліджуваного. На основі здійсненого аналізу можемо сказати, що досліджувані фахівці з пожежної безпеки здебільшого прагнуть до самоосвіти й саморозвитку, удосконалення професійних навичок, використовують адекватну та просоціальну стрес-долаючу поведінку, прагнуть підвищення заробітної платні, структурованості в роботі та поваги серед оточення. Зв'язки, отримані внаслідок проведення кореляційного аналізу, дають можливість стверджувати, що прагнення до самоосвіти може бути чинником професійної самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Бурлука О. Формування готовності до самоосвіти особистості в умовах сучасного освітнього процесу. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Філософія»*. 2015. № 45. Т. 2. С. 151–157.
2. Коваль М., Коваль І. Основні принципи професійної підготовки майбутніх рятувальників. *Військова освіта*. 2021. № 2(44). С. 100–107.
3. Ковальчук З. Модель реалізації психологічного супроводу позашкільної освіти. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2018. Вип. 1. С. 43–52.
4. Медведовська Т. Самоосвіта студентів вищих технічних навчальних закладів в процесі підготовки майбутніх фахівців на сучасному етапі. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2013. № 4. С. 160–165.
5. Vavryniy O. Empirical study of the professional empathy of future rescuers. *Insight: the psychological dimensions of society*. 2020. № 4. P. 57–71. DOI: 10.32999/2663-970X/2020-4-4.
6. Dynamics of Successful Formation of Professional Identity of Future Psychologists in Higher Education Institutions / O. Zaverukha, I. Popovych, Y. Karpenko, O. Kozmenko, O. Stelmakh, O. Borysenko, I. Hulias, Z. Kovalchuk. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2022. Vol. 14. Iss. 1. P. 139–157. DOI: 10.18662/trem/14.1/511.

7. Research of content parameters of the professional self-realization of future fire safety specialists / R. Yaremko, O. Vavryniv, A. Tsiupryk, L. Perelygina, I. Koval. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. № 53. P. 288–297. DOI: 10.34069/AI/2022.53.05.28.

References:

1. Burluka, O. (2015). Formuvannya hotovnosti do samoosvity osobystosti v umovakh suchasnoho osvithnoho protsesu [Formation of readiness for self-education of the individual in the conditions of the modern educational process]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Seriiia "Filosofia"* – *Bulletin of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series "Philosophy"*, no. 45, vol. 2, pp. 151–157 [in Ukrainian].

2. Koval, M., & Koval, I. (2021). Osnovni pryntsypy profesiinoi pidhotovky maibutnikh riatuvalnykiv [Basic principles of professional training of future rescuers]. *Viiskova osvita – Military education*, no. 2(44), pp. 100–107 [in Ukrainian].

3. Kovalchuk, Z. (2018). Model realizatsii psykholohichnoho suprovodu pozashkilnoi osvity [Model of implementation of psychological support of extracurricular education]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykholohichna – Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series*, iss. 1, pp. 43–52 [in Ukrainian].

4. Medvedovska, T. (2013). Samoosvita studentiv vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv v protsesi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv na suchasnomu etapi [Self-education of students of higher technical educational institutions in the process of training future specialists at the current stage]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University*, no. 4, pp. 160–165 [in Ukrainian].

5. Vavryniv, O. (2020). Empirical study of the professional empathy of future rescuers. *Insight: the psychological dimensions of society*, no. 4, pp. 57–71. DOI: 10.32999/2663-970X/2020-4-4 [in English].

6. Zaverukha, O., Popovych, I., Karpenko, Y., Kozmenko, O., Stelmakh, O., Borysenko, O., Hulas, I., & Kovalchuk, Z. (2022). Dynamics of Successful Formation of Professional Identity of Future Psychologists in Higher Education Institutions. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională – The Romanian Journal for Multidimensional Education*, vol. 14, iss. 1, pp. 139–157. DOI: 10.18662/rrem/14.1/511 [in English].

7. Yaremko, R., Vavryniv, O., Tsiupryk, A., Perelygina, L., & Koval, I. (2022). Research of content parameters of the professional self-realization of future fire safety specialists. *Amazonia Investiga – Amazon Research*, vol. 11, no. 53, pp. 288–297. DOI: 10.34069/AI/2022.53.05.28 [in English].

ЗМІСТ

Борисюк О. М., Перун А. М. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ТА ЇЇ КОМПОНЕНТНОГО НАПОВНЕННЯ.....	3
Борисюк О. М., Клюка А. І. МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	10
Католик Г. В., Багрій В. В. СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ТРЕНДІВ В ДИЗАЙНІ ОДЯГУ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОСТІ.....	17
Ковальчук З. Я. ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇЇ РЕФЛЕКСИВНОСТІ.....	25
Мрака Н. М. ВПЛИВ МЕДІА-КОНТЕНТУ НА СТУДЕНТСЬКУ МОЛОДЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ (ПРИКЛАД ОПРАЦЮВАННЯ ФІЛЬМУ «УКРАЇНА В ОГНІ 2»).....	34
Угрин О. Г. КАР'ЄРНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ КРИЗЬ ПРИЗМУ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	43
Яремко Р. Я., Вавринів О. С., Стельмах О. В. ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДО САМООСВІТИ ЯК ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ФАХІВЦІВ ІЗ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ.....	49

CONTENTS

Borysiuk Olga, Perun Anna THEORETICAL ASPECTS OF THE STUDY OF PERSONAL MATURITY AND ITS COMPONENT FULFILLMENT.....	3
Borysiuk Olga, Klyuka Anna PERSONNEL MOTIVATION AS A FACTOR INCREASING THE EFFICIENCY OF THE MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONDITIONS OF WAR.....	10
Catholic Halyna, Bagrii Victoria YOUNG PEOPLE’S ATTITUDES TOWARDS TRENDS IN FASHION DESIGN DURING THE WAR: CONTEMPORARY TRENDS.....	17
Kovalchuk Zoriana PROBLEMS OF PROFESSIONAL TRAINING OF PERSONALITY IN CRISIS SOCIETY THROUGH THE PRISM OF ITS REFLECTIVENESS.....	25
Mraka Natalia THE INFLUENCE OF MEDIA CONTENT ON STUDENT YOUTH DURING THE WAR IN UKRAINE (BASED ON WORK WITH THE FILM “UKRAINE ON FIRE 2”).....	34
Uhryn Olha CAREER ORIENTATIONS OF STUDENTS THROUGH THE PRISM OF CRISIS SITUATIONS IN UKRAINE.....	43
Yaremko Roman, Vavryniv Olena, Stelmakh Oksana RESEARCH OF READINESS FOR SELF-EDUCATION AS A FACTOR OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF FIRE SAFETY SPECIALISTS.....	49

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 1

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Н. С. Кузнцова*

Підписано до друку 27.10.2022 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 6,74. Зам. № 0323/180
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.